

Research Paper

The Bidirectional Relationship Between Knowledge and Power in Creating Justice-Oriented Urban Spaces (Case Study: The City of Rasht - Comparison of Current and Desired Conditions)¹

Monā Ebrāhimparvar¹ , Hamid Mājedi^{2*} , Zahrā Sādāt Saeedeh Zarābādi³

1. Ph.D. Candidate, Department of Urbanization, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Professor, Department of Urbanization, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3. Associate Professor, Department of Urbanization, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

DOI: 10.22124/gscaj.2025.26651.1292

Received: 2024/02/03

Accepted: 2024/11/14

Abstract

Today considering social inequalities and the lack of power among certain groups, pursuing justice has become one of the objectives of urban planning. Furthermore, overlooking the role of power in establishing the foundations of justice-oriented cities raises doubts about the feasibility of justice-driven urban approaches. Therefore, the primary aim of this research was to examine the role of the knowledge-power theory in creating urban spaces oriented toward justice. This study was applied-developmental in nature. The data collection methods included library research and fieldwork (observation and questionnaires). The research population consisted of city residents and experts in urban issues. The sampling of the general public was conducted randomly, while the sampling of the expert public was done using the snowball technique. The sample size was determined using the Cochran formula. To assess the spatial justice status in the city of Rasht, the research model was evaluated using structural equation modeling, and a comparison between the current and desired states was made using a one-sample T-test. Based on the conceptual framework of the research, the identified indicators included spatial knowledge, guidance and control, and participation. The findings revealed that recognizing the role of power and the influence of impactful forces in society is essential for principled planning. Essentially, a justice-oriented city provides an empowering framework for urban stakeholders, enabling them to improve their quality of life.

Keywords: Justice-Oriented City, Knowledge, Power, Participation.

Highlight

- Addressing the concept of spatial justice in planning systems has a long history. However, focusing on the hidden and less visible aspects of planning theory, specifically the domain of power and its relationship with spatial knowledge, can play a significant role in developing justice-oriented urban spaces.

Extended Abstract

Introduction

Since the dawn of history and civilization, humanity has been confronted with the concept of justice and its influence on all aspects of life, constantly striving to achieve it. In recent decades, rapid urbanization, unbalanced spatial and population distribution, and urban development patterns have led to injustices and

1 .This article is extracted from the Ph.D. dissertation of the first author, titled "Explaining the Components of Spatial-Physical Justice in a Justice-Oriented City Based on the Knowledge-Power Theory," defended at the Islamic Azad University, Science and Research Branch, under the supervision of the second author.

2 . **Corresponding Author:** majedi@srbiau.ac.ir

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

imbalances in the spatial, economic, and social dimensions of cities. Manifestations of these spatial injustices include informal settlements, polarization, segregation, unequal access to places, and more. Spatial inequalities, in fact, align with economic inequalities, disrupting the balance of urban systems. Given that the spatial organization of cities is shaped by economic, social, political, and cultural functions, establishing these structures based on justice would reflect in urban spaces. Justice significantly ensures the legitimacy of planning. The concept of a justice-oriented city can also be studied in relation to the dual concepts of knowledge (truth) and power (expediency). Accordingly, the main objective of this research is to explain the role of the knowledge-power theory in creating justice-oriented urban spaces. Considering that Rasht is a prominent example of an Iranian city that has experienced unplanned physical growth in recent years, this study sought to answer the following question: What spatial-physical criteria in urban planning can be derived from the application of the justice-oriented city concept with an emphasis on the knowledge-power theory? Moreover, what is the status of spatial justice in Rasht based on the findings and components of the study? To this end, related research in justice-oriented urban planning and the knowledge/power theory, including academic theses, authored books, and scientific articles, have been examined to identify and analyze the criteria relevant to these concepts.

Methodology

This research was an applied-developmental study. The overall strategy employed was a mixed approach, utilizing different and separate methodologies for various aspects of the study. In the theoretical section, a qualitative approach was adopted using a library-based method to explain the concepts of a justice-oriented city and its spatial and physical components. Subsequently, Foucault's works on the theory of knowledge-power, along with insights from other scholars in the field of power, were examined to assess the role of this theory in urban planning. Ultimately, the theoretical framework and conceptual model of the research were presented based on the reciprocal relationship between spatial justice and knowledge-power in urban planning. The identified indices in this study, derived from the theoretical framework, included spatial knowledge, guidance and control, and participation. The research population consisted of citizens of Rasht, from among the 384 participants selected randomly. The indices were measured using 28 Likert-scale items included in a questionnaire. Statistical results were presented in two sections; descriptive findings and inferential findings. In the descriptive section, the main variables were explained and interpreted using frequency, mean, standard deviation, and percentage distribution. In the inferential section, the research model was analyzed using structural equation modeling (SEM). The mean scores of factors were evaluated, and the comparison of the current and desired states was conducted using a one-sample T-test. Data analysis was performed using Smart PLS version 3 and SPSS version 27. The maximum level of Cronbach's alpha error for hypothesis testing was set at 0.05 ($p < 0.05$).

Results and discussion

Based on the statistical tests and analysis of the research findings, the spatial knowledge component across all districts of Rasht was assessed as moderate. The findings further revealed that the highest level of spatial knowledge in the current situation was observed in Districts 1 and 2, while the lowest level was in District 4. The results also indicated that among the five districts of Rasht, the guidance and control component had the highest level in District 2 and the lowest in District 4. In the context of creating a justice-oriented city, participation emerged as one of the most critical components. However, statistical tests and analysis showed that the participation component across all districts of Rasht was rated as weak or below average in the current situation. The highest level of participation in the current situation was in District 2, while the lowest was in District 4. In response to the research question regarding the status of spatial justice in Rasht, the analysis and statistical tests demonstrated a significant gap between the desired state—derived from expert interviews and questionnaires—and the current state, which was based on objective metrics and citizen feedback. Across all components and indicators, the current state was significantly lower than the desired level. A closer examination of the indicators revealed that the largest gap between the current and desired states pertained to the indicators of monitoring and resistance as well as networking, which highlighted the greatest deficiency in the participation component. This implies that citizen participation in all districts is currently very weak and lower compared to other components. Conversely, the smallest gap was observed in the indicator of visibility, including visual supervision and transparency, suggesting that this indicator was closer to the desired state.

Conclusion

A review of the theories and thoughts of scholars indicated that justice has been defined in various ways, leading to the development of diverse criteria for evaluating spatial justice. Among them, urban planners, or urban planning as a discipline, can play an intermediary role by clarifying institutional power relations and facilitating

action-oriented knowledge to support citizens and serve the public interest. Considering these discussions, knowledge, particularly planning knowledge, can be viewed as a tool in the service of power that produces realities. The expertise and professional qualifications of urban planners grant them access to scientific knowledge techniques. In essence, the experienced space (urban space) is derived from spatial knowledge, which emerges from the relationship between place and architecture within urban planning. The spatial knowledge indicators in this study, namely spatial balance, spatial diversity, and spatial capability, are drawn from technical knowledge aimed at establishing spatial justice within the city. The findings of this research underscore a significant gap between the current state of spatial and physical justice in Rasht and the desired conditions. Therefore, understanding the structure of dominant power and establishing a system of control and supervision through technical knowledge and public participation can lead to the realization of a justice-oriented city based on the knowledge-power theory.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

Citation:

Ebrāhimparvar, M Mājedi, H, & Saeedeh Zarābādi, Z. (2025) The Bidirectional Relationship Between Knowledge and Power in Creating Justice-Oriented Urban Spaces (Case Study: The City of Rasht - Comparison of Current and Desired Conditions). *Geographical Studies of Coastal Areas Journal*, 6 (1), pp. 79-101.

DOI: 10.22124/gscaj.2025.26651.1292

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to *Geographical studies of Coastal Areas Journal*. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

رابطه دو سوی دانش و قدرت در خلق فضاهای عدالت‌محور شهری (نمونه موردی: شهر رشت - مقایسه وضع موجود و مطلوب)^۱

مونا ابراهیم‌پور^{۱*}، حمید ماجدی^۲، زهرا سادات سعیده زراآبادی^۳

۱. دانشجوی دکتری رشته‌ی شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. استاد، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۳. دانشیار، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

DOI: 10.22124/gscaj.2025.26651.1292

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۱۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۸/۲۳

چکیده

امروزه با توجه به نابرابری‌های اجتماعی و فقدان قدرت در گروهی از مردم، جستجو برای عدالت به یکی از اهداف برنامه‌ریزی تبدیل شده است. همچنین نادیده انگاشتن نقش قدرت در تدوین مبانی شهر عدالت‌محور عاملی است که تحقق‌پذیری رویکردها به شهر عدالت‌محور را با تردید رو به رو می‌سازد. بنابراین هدف اصلی این پژوهش بررسی نقش نظریه دانش-قدرت در خلق فضاهای عدالت‌محور شهری است. این پژوهش تحقیقی از نوع کاربردی-توسعه‌ای است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی (مشاهده و پرسش‌نامه) و همچنین جامعه آماری شامل شهروندان شهر و افراد متخصص و صاحب‌نظر در امور مسائل شهری می‌باشد که نمونه‌گیری از جامعه آماری شهروندان بصورت تصادفی و خبرگان از طریق نمونه‌گیری گلوله برفی انجام شده است برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است. جهت بررسی جایگاه عدالت فضایی در شهر رشت، مدل پژوهش با استفاده از تکنیک مدلسازی معادلات ساختاری مورد سنجش قرار گرفت و مقایسه وضعیت موجود و مطلوب با آزمون T تک نمونه‌ای صورت گرفت. بر اساس چهارچوب مفهومی پژوهش، شاخص‌های بدست آمده شامل دانش فضایی، هدایت و کنترل و مشارکت می‌باشد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد برای حرکت اصولی برنامه‌ریزی، شناسایی نقش قدرت‌ها و تأثیر نیروهای اثرگذار در جامعه ضروری است. در واقع شهر عدالت‌محور چهارچوب قدرت دهنده‌ای برای بازیگران شهری فراهم می‌کند تا به واسطه آن کیفیت زندگی بهتری را بهبود بخشند.

واژگان کلیدی: شهر عدالت‌محور، دانش، قدرت، مشارکت

نکات برجسته:

- پرداختن به مفاهیم عدالت فضایی در نظام برنامه‌ریزی سابقه‌ای طولانی دارد اما توجه به جنبه‌های پنهان و کمتر دیده شده در نظریه برنامه‌ریزی یعنی قلمرو قدرت و رابطه آن با دانش فضایی می‌تواند نقش موثری در توسعه شهری عدالت‌محور ایفا نماید.

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده با عنوان رابطه دو سوی دانش و قدرت در خلق فضاهای عدالت‌محور شهری (نمونه موردی: شهر رشت - مقایسه وضع موجود و مطلوب) می‌باشد که در دانشگاه آزاد اسلامی تهران به وسیله نویسنده نخست با راهنمایی نویسنده دوم در دانشگاه دفاع شده است.

* نویسنده مسئول: majedi@srbiau.ac.ir

۱. مقدمه

بشر از آغاز تاریخ و تمدن خویش با مفهوم عدالت و تأثیر آن بر همه عرصه‌های زندگی خویش روبه‌رو بوده است و همواره در جهت تحقق آن کوشیده است. در دهه‌های اخیر رشد شتاب‌زده شهرنشینی و شهرگرایی، توزیع نامتوازن فضا و جمعیت، الگوهای توسعه شهری و ... باعث باعث‌بروز بی‌عدالتی و عدم تعادل در تمامی جنبه‌های فضایی، اقتصادی و اجتماعی شهرها شده است که از نمودهای فضایی آن می‌توانی‌توان به حاشیه‌نشینی، قطبی شدن، جدایی‌گزینی، دسترسی‌های نامتعادل و نابرابر مکان و... اشاره کرد. همچنین تسلط نظام سرمایه‌داری بر شهرها و نیز توجه بیش از اندازه بر فرایند برنامه‌ریزی، باعث بی‌محتوایی اقدامات شهرسازی شد. بنابراین یکی از کلیدی‌ترین جنبه‌های عدالت فضایی در این است که افراد و گروه‌ها دیدگاه خود را درباره آینده‌ای برابر بیان کنند. پس باید برای باز تعریف فضاها و مقیاس‌هایی که جست‌وجوی در خصوص عدالت در آنها رخ می‌دهد، شاخص‌های درخور در نظر گرفت (جونز، ۲۰۱۹:۲۲). همچنین نباید عدالت فضایی را صرفاً از راه قانون بیان کرد، بلکه باید نتایج افزایش بی‌عدالتی فضایی را در مقیاس‌های شهری، منطقه‌ای، ملی و جهانی جست‌وجو کرد (جونز، ۲۰۲۰). همچنین مفهوم شهر عدالت‌محور را می‌توان از نظر نسبتی که با دو مفهوم دانش (حقیقت) و قدرت (مصلحت) برقرار می‌کند مطالعه تطبیقی کرد. در واقع بررسی سازوکار قدرت در جریان تصمیم‌گیری‌ها، ماهیت دو سویه آن را نشان می‌دهد. بنابراین دستیابی به شهر عدالت‌محور شاید منوط به پر کردن شکاف میان دانش (عقلانیت) از یک سو و مفهوم قدرت از سویی دیگر باشد. باوجود شناخت ماهیت همه جانبه قدرت، در راستای رویکرد کنشگرمحور خود، دانش و توانایی عامل انسانی برای دخالت در نظم اجتماعی-اقتصادی و سیاسی-حقوقی نباید دست کم گرفته شود (گربر و دبرونر، ۲۰۲۲). بر اساس تفکرات میشل فوکو چیزی که قدرت را حفظ می‌کند و آن را قابل قبول می‌کند این واقعیت است که این قدرت تولید کننده است، لذت را القا می‌کند، دانش را شکل می‌دهد و گفتمان تولید می‌کند. پس باید به عنوان مولد در نظر گرفته شود. شبکه‌ای که از کل بدنه اجتماعی عبور می‌کند (اوتس، ۲۰۲۱). از این رو تبیین مفهومی از عدالت فضایی در شهر و کاربردی کردن آن به منظور تحقق می‌تواند کمک شایانی به برنامه‌ریزی شهری در شهرهای ایران بکند (داداشپور و همکاران، ۱۳۹۴). پژوهش حاضر سعی دارد تا از طریق یافتن ریشه‌ها و بنیادهای نظری در خصوص عدالت فضایی-کالبدی و شهر عدالت‌محور در نظریات اندیشمندان گوناگون و در کنار هم نهادن نظریات و مقایسه تطبیقی آن‌ها در راستای نظریه دانش-قدرت به بررسی رابطه دو سوی عدالت فضایی-کالبدی و مفهوم قدرت بپردازد. بنابراین با توجه به مباحث بیان شده هدف اصلی این پژوهش تبیین نقش نظریه دانش-قدرت در خلق فضاهای عدالت‌محور شهری است و با توجه به اینکه شهر رشت از نمونه‌های بارز شهرهای ایرانی است که با رشد و گسترش فیزیکی و بدون برنامه در سال‌های اخیر همراه بوده است، این پژوهش در پی یافتن این پرسش است که کاربست مفهوم شهر عدالت‌محور با تأکید بر نظریه دانش-قدرت، به چه معیارهای فضایی-کالبدی در برنامه‌ریزی شهری می‌انجامد و جایگاه عدالت فضایی در شهر رشت با استناد به مؤلفه‌ها و یافته‌های پژوهش چگونه است؟ در این راستا شهر عدالت‌محور و نظریه فوکو به عنوان رویکردهای اصلی این پژوهش است و با توجه به این‌که برای نزدیک شدن به هدف این رسالت، در گام اول تعاریف مرتبط با عدالت فضایی کالبدی و نظریات و رویکردهای رایج در این زمینه را از طریق رساله‌های دانشگاهی، کتب تألیفی و مقالات علمی که پژوهشگران داخلی و خارجی در آن‌ها به تحلیل و شناسایی معیارهای مرتبط با این مفاهیم پرداخته‌اند، مورد بررسی قرار داده و در ادامه به بررسی جایگاه عدالت فضایی در شهر رشت با استناد به مؤلفه‌ها و یافته‌های پژوهش خواهیم پرداخت.

۲. مبانی نظری

۲.۱. عدالت فضایی-کالبدی

بحث در مورد عدالت فضایی برای مدت طولانی در کانون توجه بوده است و یکی از نخستین ارزش‌های اجتماعی، سیاسی و مدیریت منابع که باید پاسخگوی نیاز تمامی افراد باشد، عدالت فضایی است. عدالت فضایی را می‌توان از طریق فرایندها و قوانین و مقررات توسعه شهری به گونه‌ای که هدف آن تأمین نیازهای اساسی تمامی شهروندان بدون توجه به مناطق زندگی

آن‌ها باشد، به دست آورد (نونام و دیواس^۱، ۲۰۱۴). سوچا (۲۰۱۳) معتقد است که فضایی کردن مفهوم عدالت اجتماعی به معنای تأکید عمدی بر جنبه‌های فضایی یا جغرافیایی عدالت و بی عدالتی است. هدف چنین تلاشی جستجوی عادلانه و توزیع عادلانه منابع با ارزش اجتماعی و فرصت‌های استفاده از آنها است که این دو را می‌توان دو مفهوم مرکزی در فضا دانست (نقل در دیانتی، ۲۰۲۱). به طور کلی دو محور با اهمیت در عدالت فضایی شامل وضعیت زندگی هم از بعد اجتماعی و هم بعد فیزیکی و نیز چگونگی توزیع فرصت‌ها جهت دسترسی به زیرساخت‌های اجتماعی، فیزیکی و مجازی است. بنابراین عدالت فضایی را می‌توان مترادف با توزیع فضایی برابر منابع و امکانات در بخش‌های مختلف شهر دانست که این مهم را می‌توان رسالت برنامه ریزان قلمداد نمود. به عبارت دیگر باید نفع تمامی گروه‌های اجتماعی جامعه و تمامی اقشار در توزیع مناسب و بهینه خدمات و امکانات رعایت گردد (دیکس^۲، ۲۰۱۴). رالز یکی از متفکرانی است که به موضوع عدالت در شهر به طور مستقیم اشاره نکرد؛ به طور خاص نوشته‌های هابرماس، لوفور، ماریون یانگ و سایر نظریه پردازان شهری را تحت تأثیر قرار داد. (فاینستاین، ۲۰۱۴). هاروی (۱۹۷۳) شهر را بستری برای نابرابری فضایی مرتبط با سرمایه داری شهری می‌داند (جونز، ۲۰۲۰: ۸۹۷). هاروی معتقد است کاپیتالیسم فضا را از بین برده است تا از بازتولید فضا اطمینان حاصل کند. (روهات، ۲۰۱۷). بر اساس نظریه جین هیلیر، عدالت حس همبستگی با دیگران و تعهد نسبت به آن‌ها است. عدالت طالب شکلی فعال از شهروندی مشارکت‌جویانه است، که در آن مشارکت کنندگان، خود را جزئی از جامعه‌ای محلی ببینند که می‌تواند به نحو جمعی عمل کند. به تصمیم‌سازی بپردازد و مسئولیت این تصمیم‌ها را نیز برعهده بگیرد (هیلیر، ۱۹۸۸: ۶). از نظر دیکسی (۲۰۰۲) در عدالت فضایی تأکید به خودی خود بر فضا نیست، بلکه بر ساختارها و فرایندهایی است که تولید فضا می‌کنند (صفری، عبدالله زاده و جعفری، ۱۴۰۲).

۲.۲. فضا و برابری فضایی

روابط فضایی کمک می‌کند تا مجموعه‌هایی ایجاد شود که عدالت را گسترش می‌دهند (ویلیامز، ۲۰۱۸: ۵). همچنین بر اساس دیدگاه سوچا (۲۰۱۰) تفکر فضایی در زمینه عدالت نه تنها درک نظری ما را غنی می‌سازد همچنین می‌توان در آن بینش‌های جدید قابل توجهی کشف کرد که دانش عملی ما را برای اعمال مؤثرتر عدالت گسترش می‌دهد (افشارنیا و همکاران، ۱۳۹۸).

۳.۲. عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهری

ادبیات موجود در فرهنگ برنامه‌ریزی، اغلب به چرخش ارتباطی در برنامه‌ریزی مرتبط است که تضمین کننده یک فرایند تعاملی چند جانبه می باشد (ولف، ۲۰۲۰) برنامه‌ریزی شهری آینده شهرها را مشخص می‌نماید و شامل مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی و محیطی می‌شود. طرح‌های توسعه شهری این قدرت را دارد که بی عدالتی فضایی و اجتماعی ایجاد نماید. تصمیماتی که در برنامه‌ریزی شهری اتخاذ می شود می‌تواند نتیجه را با اختصاص منابع، هدایت زیرساخت‌ها و... تحت الشعاع قرار دهد (مانوئل، ۲۰۱۶). از آنجا که دستیابی به عدالت در توزیع منابع عمومی یکی از اهداف برنامه‌ریزی شهری است، اختلاف دسترسی به خدمات می‌تواند نابرابری‌های اجتماعی درون جامعه را افزایش یا کاهش دهد؛ بنابراین برای تحلیل عدالت فضایی باید بر مقایسه توزیع مکانی تسهیلات و خدمات عمومی با توزیع مکانی گروه‌های مختلف اقتصادی-اجتماعی تأکید بیشتری صورت پذیرد (افشارنیا، زبردست و طلاچیان، ۱۴۰۰). عمل آگاهانه مدیریت شهری در توزیع فضایی منافع اجتماعی برای کاهش نابرابری فضایی می‌تواند تأثیر زیادی داشته باشد (ستادوند و دیگران، ۱۳۹۷: ۲). برخورد صحیح مدیریت شهری با واقعیت پیچیده‌ای مانند شهر، نیازمند درک جامع و مدیریت سیستمی شهر به ویژه از بعد تأمین امکانات و خدمات مناسب زیستی است؛ چرا که برنامه‌ریزی فضایی همواره با عدالت فضایی «رابطه تنگاتنگی دارد (کنعانپور، معصومی و نظم فر، ۱۴۰۰).

۴.۲. شهر عدالت‌محور

سوزان فاینستاین در نظریه شهر عدالت‌محور^۳ سه معیار برابری، تنوع و مردم‌سالاری را به عنوان ارزش‌های شهری ارائه می‌دهد (فاینستاین، ۲۰۱۴). وی معتقد است تولید و بازتولید فضای شهری بازتاب سیاست‌های محلی و جلوه‌ای از دسترسی به قدرت

¹ Nunan

² Dikec

³ The just city

سیاسی است. در نتیجه، زیرساخت‌های بهتر و خدمات شهری به طور نابرابر و به نفع جوامع ثروتمند توزیع می‌شوند (یازار و یورک، ۲۰۲۳). گرچه با اذعان به پیامدهای برابری برای طیف گسترده‌تر مردم، بحث فاینستاین در مورد اصول برنامه‌ریزی شهری به طور عمده بر مسکن و بازآفرینی شهری متمرکز است و در مورد ایالات متحده، سیاست اتکای مستمر به برنامه‌های مالکیت خانه برای طبقه متوسط و در مورد اروپا انگ زدن مسکن عمومی برای افراد فقیر را محکوم می‌کند (دلاباک، زویکی، کارپنتر و پیرا^۱، ۲۰۲۰).

۵.۲. مفهوم قدرت

شاید بتوان گفت که قدمت نظریه قدرت به اندازه تاریخ فلسفه است. دامنه تئوری قدرت از افلاطون و ارسطو شروع شده و به دوران معاصر کشیده شده است (مشهدی مقدم و رفیعیان، ۲۰۱۹). در طول زمان‌های مختلف تعاریف متفاوتی از قدرت مطرح شده است. به طور مثال نظریه نیجه درباره قدرت فرضیه‌ای تجربی و استقرایی نیست بلکه او قدرت را شکل بنیادینی از اراده می‌داند که آن نیز انگیزه آدمی برای کسب دانش و نظم دادن به معلومات در جهت سیطره یافتن بر واقعیت سیال است (عبدالکریمی و مرادخانی، ۱۳۹۸). همچنین تعریف ماکس وبر^۲ از قدرت نقطه آغازی برای کار سایر جامعه‌شناسان بوده است. به نظر وبر قدرت توانایی یک فرد یا گروه در دستیابی به اهدافش آن زمانی که دیگران تلاش دارند مانع از تحقق آن شوند گفته می‌شود. وی قدرت را با مؤلفه زور توضیح می‌دهد و عامل الزامی برای بقای آن را مشروعیت ذکر می‌کند. آنچنان که بدون حداقلی از مشروعیت هیچ قدرتی پردوام نخواهد بود. قدرت مشروع قدرتی است که از سوگیری هایش استقبال می‌شود، رهنمودهایش مورد موافقت قرار می‌گیرد و یا دست کم مخاطبانش از آن تبعیت می‌کنند (تاج زاده، ۱۳۹۹).

۲-۶. مفاهیم قدرت از دیدگاه فوکو^۳

مفهوم فوکویی دانش قدرت، لنز مفیدی برای مطالعه ایده، گفتمان و عمل بوده است به طوری که از دهه ۱۹۸۰، بسیاری از محققان از این چارچوب انتقادی برای کشف موارد نادیده گرفته شده استفاده کرده‌اند (آکینسی، بیلگن، کاسیلاس و جانگردن^۴، ۲۰۲۰). در نظریه میشل فوکو قدرت نمایانگر لحظه‌ای محوری در درک مدرن از مفهوم قدرت است. رویکرد فوکو قدرت را به عنوان نوعی نرم افزار معرفی می‌کند. در حالی که در گذشته قدرت سخت افزاری یا همچون شیئی که متعلق به طبقه خاصی از جامعه است فرض می‌شد در حالی که قدرت از بالا به پایین در نظر گرفته شده بود و در دیدگاه‌های سنتی متمرکز شده بود، فوکو پیشنهاد کرد که قدرت از پایین به بالا افزایش می‌یابد و هر جا که سلطه متمرکز شود حضور دارد (مشهدی مقدم و رفیعیان، ۲۰۱۹).

۲.۷. نظریه قدرت - دانش^۵

در این تفکر قدرت و دانش متقابلاً سازنده هستند و قدرت از طریق دانش اعمال می‌شود. لی^۶ (۲۰۰۷) در آثار خود بیان می‌دارد که فوکو قدرت-دانش را در چارچوب حکومت‌داری، به عنوان تلاشی برای شکل دادن به رفتار انسان از طریق ابزارهای محاسبه شده مورد بحث قرار می‌دهد (نقل در آکینسی و همکاران، ۲۰۲۰). آلبرشتس (۲۰۰۳) معتقد است که تبلیغات و دانش، مقاومت عمومی در برابر سوء استفاده از قدرت را تشویق می‌کند، و مسئولیت‌پذیری را از جانب کسانی که قدرت را اعمال می‌کنند بهبود می‌بخشد (نقل در گریر و دبرونر^۷، ۲۰۲۲). فوکو با اصرار بر وحدت قدرت/دانش، بر اهمیت سطح خرد سازمانی و نظم اجتماعی برای درک قدرت و فراتر از قدرت ناشی از در راس بودن دولت به عنوان یک هرم تأکید کرد (اسج، بیونن، دوینولد و گرورمیچر^۸، ۲۰۱۷). بر اساس نظر فوکو، حقیقت و حقانیت و تاریخ و عقلانیت و اموری از این سنخ خود محصول قدرت‌اند و قدرت با این گونه امور خود را توجیه و مسلط می‌کند (مصلح، ۱۳۹۹: ۱۲۰). امروز پزشکی و علوم انسانی

¹ Oliver Dlabac, Roman Zwicky, Juliet Carpenter & Patrícia Pereira

² Weber

³ Michel Foucault

⁴ Akinci, Bilgen, Casellas & Jongerden

⁵ Assche, Beunen, Duineveld & Gruezmacher

هم مانند علوم مهندسی به دانایی‌هایی از سنخ تکنیک تبدیل شده‌اند. مقصود این علوم کشف حقیقت نیست. حتی اگر کشفی هم در کار باشد، این کشف‌ها در جهت ایجاد تکنیک‌ها و افزایش قدرت انسان است. فوکو با هم‌ذات‌پنداری با نیچه، مدعی است که مسأله اصلی حقیقت است و دانش، نحوه استفاده بازیگران از ادعاهای حقیقت است (هوگارد^۱، ۲۰۲۲).

۸.۲. دانش - قدرت در برنامه‌ریزی شهری عادلانه

برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای بنا به سرشت خود، نوعی انضباط هنجاری است. این برنامه‌ریزی با بسیج مکان و معماری سروکار دارد (هیلیر، ۲۰۰۲). برای کاوش پیامدهای اجتماعی پدیده‌های فضایی متنوع، به معیاری از عدالت نیاز است که پایداری و برابری را در راستای سیاست فضایی به پیش ببرد (اسرایل و فرنکل^۲، ۲۰۲۰: ۲). استدلال شده است که از دهه ۱۹۸۰، ظهور به اصطلاح "شهر نئولیبرال" موجب تشدید شکاف‌های اجتماعی و گسترش نابرابری‌های شهری در ۴۰ سال گذشته شده است (دلایاک و همکاران، ۲۰۲۰). در همین راستا اجرای برنامه‌ریزی شهری را می‌توان شکل قابل قبولی از قدرتی دانست که مولد است و دانش را شکل می‌دهد. کل مجموعه شهر، برنامه‌ریزی متون و تکنیک‌ها این را ثابت می‌کند. برنامه‌ریزی شهری می‌تواند در تضمین میزان معینی از نظم در شهر، تسهیل گردش سیستم حمل‌ونقل، منطقی کردن استفاده از محوطه‌ها و جلوگیری از آلودگی‌های زیستی به مناطق مسکونی مثبت باشد. هرچند به همان اندازه برخی تصمیمات منطقه‌بندی می‌توانند تفکیک اجتماعی-فضایی را تقویت کنند (جوئل اوتس، ۲۰۲۱). قدرت برنامه‌ریزی به ظرفیت ادارات برنامه‌ریزی در جهت هدایت رفتار کاربران منابع اشاره دارد و بر اساس توانایی برای کنترل استفاده از منابع اندازه‌گیری می‌شود. (گربر و دبرونر، ۲۰۲۲). بنابراین برنامه‌ریزی باید به عنوان بخشی از اقتصاد سیاسی ارزیابی شود که در روابط اجتماعی سرمایه داری تعریف می‌گردد. روابط قدرت از طریق مکانیسم‌های مختلف ایجاد و نگهداری می‌شود. برنامه‌ریزی یکی از آنهاست که باید «به عنوان یک راه خاص و مادی برای تولید و بازتولید قدرت درک شود (هولگرسن^۳، ۲۰۲۰). این ایده که فضاها به لحاظ اجتماعی سازماندهی می‌شوند و فضاهای متعدد می‌توانند در یک مکان فیزیکی همزیستی کنند. ایده‌ی بسیار مهمی است. این معنا بیانگر ضرورت تحلیل این مسأله است که چگونه گفتمان‌ها و راهبرهای طرد و شمول با فضاهای خاص مرتبط می‌شوند (آلمندینگر و جونز ۱۳۹۴، ۱۰۷).

همچنین برنامه‌ریزی یک بازی قدرت از منظر دولت برای اداره و توسعه آینده شهرها است و همچنین از دیدگاه تئوری قدرت می‌تواند به عنوان فرصتی برای مقاومت در برابر حکومت خدمت کند. پس برنامه‌ریزی به زمینه‌ای برای مردم و نهادها برای تصمیم‌گیری و تعامل در مورد آینده شهر تبدیل می‌شود در نتیجه نتیجه برنامه‌ریزی حرکتی است در جهت تعادل بین قدرت و مقاومت در میان بازیگران مختلف شهری، اگرچه چنین تعادلی ممکن است در واقعیت رخ ندهد (رفیعیان ۲۰۱۹). در ارجاع به فوکو، ایده مورد تأکید او را مفهوم حکومتی از قدرت می‌داند که با توصیف انتقادی آن از مشارکت به عنوان ابزار دولت همراه است. بنابراین شهروندان درگیر فرایند مشارکت و در نتیجه سازشی هستند که برای آشکار کردن علایق آنها و مشارکت در یک پروژه مشترک ایجاد شده است. در این رویه، شهروندان تصمیمات دولتی را تسهیل و مشروعیت می‌بخشند (نقل در ولف، ۲۰۲۰). پیتر مارکوس در نظریه برنامه‌ریزی همگانی که رویکردی به برنامه‌ریزی عدالت‌محور است معتقد است ما به چیزی بیش از عدالت برای رسیدن به شهر بهتر نیاز داریم. در واقع مفاهیمی چون کنترل، استفاده همگانی، دسترسی عادلانه و مالکیت تنها بخشی از این چالش است (مارکوس و همکاران، ۲۰۰۹).

۹.۲. چهارچوب مفهومی پژوهش

از آنجایی که شناسایی و تأثیر نقش نیروها و قدرت‌های اثرگذار در جامعه در بررسی مفاهیم شهر عدالت‌محور ضروری است، لذا با بررسی مؤلفه‌های برگرفته از اندیشمندان عدالت و قدرت، می‌توان به تطبیق شاخص‌های کیفی عدالت فضایی و دانش-قدرت پرداخت که می‌تواند در دستیابی به هدف نهایی پژوهش، راهگشا باشد.

¹ Haugaard

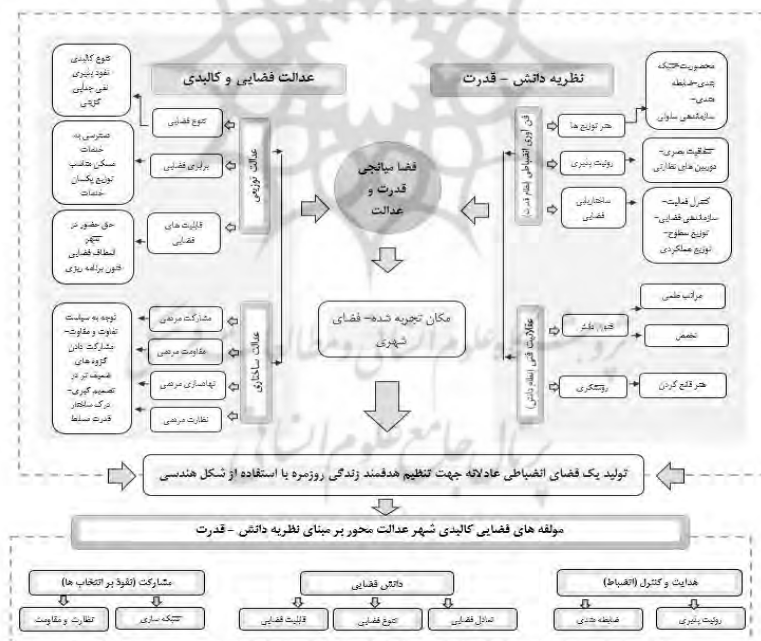
² Israel & Frenkel

³ Holgersen

شکل ۱. مؤلفه‌های برگرفته از اندیشمندان حوزه عدالت و قدرت

و با توجه به این که بر پایه نظریات دانش - قدرت فوکو، فضا تولیدگر مناسبات قدرت است، لذا مؤلفه‌های کالبدی و فضایی شهر عدالت‌محور بر مبنای این نظریه را می‌توان در ۳ مؤلفه دانش فضایی، هدایت و کنترل (انضباط) و مشارکت (نفوذ بر انتخاب‌ها) جستجو نمود. شاخص‌های ارائه شده در مؤلفه دانش فضایی شامل تعادل فضایی، تنوع فضایی و قابلیت فضایی، در مؤلفه هدایت و کنترل شامل ضابطه مندی و رویت پذیری و در مؤلفه مشارکت شامل نظارت و مقاومت و شبکه سازی می‌باشد.

شکل ۲. مؤلفه‌های فضایی - کالبدی شهر عدالت‌محور

در صورتی که شاخص‌هایی که در این مؤلفه‌ها ابعاد به کار می‌رود، به درستی انتخاب یا جاگذاری شوند، می‌تواند نسخه خوبی در راستای بررسی عدالت فضایی و کالبدی در شهرها و محلات شهری باشند. در جدول ۱ الی ۳ به توصیف و تشریح مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر عدالت‌محور پرداخته شده است.

جدول ۱. تشریح و توصیف مؤلفه دانش فضایی

مؤلفه دانش فضایی

دانش، خصوصاً دانش برنامه‌ریزی، وسیله‌ای است در خدمت قدرت، که واقعیات را تولید می‌کند. همچنین تخصص و مراتب علمی برنامه‌ریزان در حوزه حرفه‌ای، دسترسی به فنون دانش علمی را برای آنان فراهم می‌کند.

شاخص تعادل فضایی	شاخص تنوع فضایی	شاخص قابلیت فضایی
به طور کلی تعادل فضایی را می‌توان دسترسی و توزیع برابر به فضا، خدمات عمومی و مسکن، جهت استفاده تمامی ساکنین با سطح درآمدی متفاوت و نیز استفاده بهینه از فضاهای عمومی و بهره‌برداری مناسب و عادلانه از زمین دانست.	تنوع فضایی پایه‌ای برای شهر عدالت‌محور است به گونه‌ای که نیاز تمامی ساکنین را به فضاهای عمومی مختلف از طریق اختلاط کاربری‌ها و قوانین پهنه‌بندی و ارائه فضاهای عمومی گسترده و در دسترس و نفوذ پذیری فراهم نماید.	قابلیت فضایی را به نوعی می‌توان توانایی و قابلیت فضاهای شهری جهت تبدیل به فضای منعطف با کاربری‌های متنوع و همه‌شمول جهت استفاده تمامی ساکنین دانست.

جدول ۲. تشریح و توصیف مؤلفه هدایت و کنترل

مؤلفه هدایت و کنترل (انضباط)

انضباط در این جا به معنای سازماندهی افراد درون فضایی خاص است به گونه‌ای که باعث اعمال تسلط در مکان و همچنین اعمال قدرت بر افراد جهت کنترل و هدایت گردد. در واقع می‌توان گفت که روشی است برای تسلط و بهره‌برداری بهتر از فضا.

ضابطه مندی	رویت پذیری
ضابطه مندی بر اساس معیارهای فوکو به معنای استقرار مکان‌ها در جای ثابت و اجتناب از رفت و آمد های نامنظم و نیز سازمان دهی مکان‌ها هم از لحاظ معماری و هم کارکردی است که باعث بهینه شدن اقتصاد، زمان و حرکت می‌گردد و از طریق شیوه‌هایی از کنترل یا تنظیم مانند مقررات برنامه‌ریزی و الزامات عملکردی اجراشدنی است	با توجه به اینکه انضباط مستلزم به‌کارگیری ابزاری ساده مانند مشاهده و کنترل است بنابراین نوعی شفافیت بصری جهت نظارت توسط متولیان و شهروندان به گونه‌ای غیر مستقیم و با استفاده از ابزارهای فیزیکی معماری و هندسی، در جهت نفوذ بر رفتار افراد ضروری است.

جدول ۳. تشریح و توصیف مؤلفه مشارکت

مؤلفه مشارکت (نفوذ بر انتخاب‌ها)

مشارکت یکی از شرایط نهادی عدالت است و شیوه‌های تصمیم‌گیری مبتنی بر مشارکت را می‌توان از معیارهای شهر عدالت‌محور بر شمرده و بر این اساس برنامه‌ریزی را می‌توان نوعی میانجی بین مشارکت‌کنندگان در فرایند تصمیم‌گیری دانست.

نظارت و مقاومت	شبکه سازی
نظارت و مقاومت شهروندی نوعی مشارکت بر مبنای گفت‌وگو، انتقادی دانست که باعث مطالبه‌گری و به چالش کشیدن مدیریت شهری در خصوص طرح‌ها و پروژه‌های شهری می‌گردد. این نظارت را به نوعی می‌توان مشارکت گروه‌های نسبتاً ضعیف و کم‌برخوردار در تصمیم‌گیری‌ها دانست	شبکه سازی مجموعه‌ای گسترده از مشارکت‌کنندگان است که ارتباطات شبکه‌ای و در هم تنیده آن‌ها از عوامل جلوگیری از نابرابری‌ها در شهر هاست. به گونه‌ای که شبکه‌ای از کنشگران با تفکرات و تعبیرات مختلف گرد هم می‌آیند تا به معنایی از مکان شکل بدهند.

۳. پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های مرتبط با شهرسازی عدالت‌محور و نیز نظریه دانش/قدرت می‌توان رساله‌های دانشگاهی، کتب تالیفی و مقالات علمی را که پژوهشگران داخلی و خارجی در آن‌ها به تحلیل و شناسایی معیارهای مرتبط با این مفاهیم پرداخته‌اند، مورد بررسی قرار داد. همچنین فوکو در مقاله‌ای به نام "قدرت-دانش" به تحلیل مفاهیم قدرت می‌پردازد. فوکو در تحلیل‌های تجربی خود سه نوع قدرت را توصیف می‌کند: قدرت حاکم، قدرت انضباطی و قدرت زیستی (فوکو، ۱۹۸۰). سوزان فاینستاین در کتاب خود تحت عنوان "شهر عدالت‌محور" پس از بررسی آرای نظریه‌پردازان و متفکران حوزه مطالعات شهری، سه موضوع

"دموکراسی"، "تنوع" و "برابری" را اصول حاکم بر موضوع عدالت شهری قلمداد می‌کند (فاینستاین، ۲۰۱۴). رفیعیان و مشهدی مقدم در مقاله "اگر فوکو یک برنامه ریز شهری بود: معرفت شناسی قدرت در نظریه های برنامه ریزی" معرفت شناسی قدرت را در شش نظریه شهرسازی تلفیقی، افزایشی، تعاملی، حمایتی، چانه زنی و ارتباطی مورد بررسی و تحلیل قرار میدهند. آن‌ها در یک فرایند مبتنی بر عقلانیت ارتباطی به تحلیل نظریه فوکو می‌پردازند (رفیعیان و مشهدی مقدم، ۲۰۱۹). هارتمن و همکاران در مقاله‌ای تحت عنوان "مردمی که شهرها را می‌سازند، شهرهایی که عدالت را ایجاد می‌کنند" به این بحث پرداخته است که تا چه اندازه فرایند فراخوانی ایجاد خودانگیخته «نظم شهری» و رهایی از محدودیت‌های «نظم مصنوعی» تحمیلی توسط برنامه‌ریزی از بالا به پایین، شهرهایی را به وجود می‌آورند که عدالت را ایجاد می‌کنند (هارتمن و همکاران، ۲۰۱۹). وفا دیانتی در مقاله "سیاست‌های ضد پراکندگی در تهران و خلقت بی‌عدالتی فضایی" به بررسی پیامدهای سیاست‌های مهار شهری و برنامه‌های شهرسازانه به ویژه در رابطه با خلق تله‌های فضایی و حق به شهر می‌پردازد و می‌کوشد با بسط نظریات یانگ رویکردهای عدالت را باز تبیین کند (دیانتی، ۲۰۱۹). هالگرسن در مقاله "برنامه‌ریزی فضایی و مارکسیسم" به چرخش نهادی جدید در برنامه‌ریزی و نهادگرایی جدید و در مفهوم قدرت می‌پردازد (هالگرسن، ۲۰۲۰). اولیور دلاباک و همکاران در مقاله به نام "به سمت شهر عادلانه: بررسی نگرش‌های شهرداران شهرهای اروپایی" با بررسی نظرسنجی از شهرداران شهرهای اروپایی، عوامل شرطی سازی و چگونگی حمایت سیاسی از شهر عدالت‌محور را مورد بررسی قرار میدهند (دلاباک و همکاران، ۲۰۲۰). آلموت ولف در مقاله "فرهنگ برنامه‌ریزی - پویایی روابط قدرت بین بازیگران" به بررسی نقش قدرت در فرایندهای تصمیم‌گیری در برنامه‌ریزی می‌پردازد و معتقد است که در هر پروژه‌ی شهرسازی، می‌توان به حضور بازیگران در مجموعه خاصی از روابط قدرت پرداخت (ولف، ۲۰۲۰).

امیل اسراییل و امون فرانکل: در مقاله "عدالت و نابرابری در فضا - یک تحلیل اجتماعی-هنجاری" نویسندگان یک چارچوب نظری ارائه می‌دهند که مطالعه عدالت اجتماعی در فضا را پیش می‌برد و از مفاهیم نظریه پیر بوردیو در مورد طبقه اجتماعی استفاده می‌کند، در حالی که با استفاده از رویکرد «قابلیت‌های» آماریا سن به عدالت برای تعریف معیارهای این مفهوم می‌پردازد (اسراییل و فرانکلن، ۲۰۲۰). جوئل اوتس در مقاله ای با نام "درباره فوکو و شهرسازی برزیل: تبارشناسی برنامه‌ریزی شهری در ریودوژانیرو و سائوپائولو" برخی از ایده های میشل فوکو مانند نظم و قدرت زیستی را شناسایی و مورد بحث قرار می‌دهد و آنها را در تاریخ برنامه‌ریزی شهری برزیل خصوصا شهرهای سائولو پائولو و ریودوژانیرو اعمال می‌کند. (اوتس، ۲۰۲۱). مارک هاوگارد در مقاله ای تحت عنوان "فوکو و قدرت" به بررسی آثار تجربی فوکو در مورد تغییر شیوه‌های دانش می‌پردازد. وی مفاهیم فوکو را از منظر جامعه شناختی مورد تحلیل و نقد قرار می‌دهد (هاوگارد، ۲۰۲۲). گریب و دبرونر در مقاله ای تحت عنوان "برنامه‌ریزی با قدرت اجرای سیاست های تراکم شهری در زوریخ، سوییس" چهارچوبی مفهومی در راستای نقش قدرت در پروژه‌های توسعه فضایی ارائه می‌دهد (گریب و دبرونر، ۲۰۲۲). در زمینه عدالت فضایی در پیشینه نظری جهانی مطالعات اندکی وجود دارند که به طور واضح مفهوم عدالت فضایی در شهر و جنبه های آن را مورد بررسی قرار داده باشند. با اینکه مفاهیم فضایی عدالت برای تعدادی از سازمان‌های فعال و جنبش‌های اجتماعی شهری به صورت دغدغه‌ای مشترک در تمام جهان درآمده است، اما به درستی معنی عدالت برای زندگی شهری هنوز تعریف نشده است (فاینستاین، ۲۰۱۴). با توجه به پژوهش‌های انجام گرفته، هرچند تاکنون محققان به تبیین مولفه‌های عدالت فضایی، شهر عدالت‌محور و نظریات قدرت پرداخته اند اما تعداد اندکی از این مطالعات نقش قدرت در سازوکار برنامه‌ریزی را در روند برقراری عدالت در جامعه مهم ارزیابی نمودند و به نقش قدرت در تحقق عدالت فضایی پرداختند. با این حال فقدان یک چهارچوب نظری از رابطه دو سو به دانش، قدرت و تأثیر آن در خلق فضاهای عدالت‌محور در فرایند برنامه‌ریزی همچنان مشاهده می‌گردد.

۴. روش پژوهش

۴.۱. روش پژوهی

این پژوهش تحقیقی از نوع کاربردی- توسعه ای است. راهبرد کلی این تحقیق، راهبردی ترکیبی است که برای هر مبحث از پژوهش راهبرد تحقیق متفاوت و جداگانه‌ای به کار رفته است. بدین ترتیب در بخش نظری پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد کیفی و بر مبنای روش کتابخانه ای به تبیین مفاهیم شهر عدالت‌محور و مؤلفه های فضایی و کالبدی آن پرداخته می‌شود و

سپس با رجوع به آثار فوکو در حیطه نظریه دانش - قدرت و نیز دیگر اندیشمندان حوزه قدرت، جایگاه این نظریه در برنامه‌ریزی شهری مورد مطالعه قرار گرفته است، لذا از روش فرا ترکیب جهت ارائه مدل مفهومی و از روش تحلیل محتوی و کدگذاری گزینشی متون و منابع استفاده می‌شود. یعنی پس از تدوین سوالات و اهداف با مشخص کردن متغیرها که در اینجا نظریه دانش - قدرت متغیر مستقل و مؤلفه های شهر عدالت‌محور متغیر وابسته است، به کدگذاری و مقوله بندی و سپس به تحلیل و استنباط نتایج و رابطه مفاهیم با یکدیگر و نیز بررسی نمونه‌های نظری و مضامین پژوهش می‌پردازیم و با مقایسه مستمر داده‌ها و بر اساس مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر عدالت‌محور، چهارچوب نظری پژوهش را ارائه می‌دهیم و در نهایت چهارچوب نظری و مدل مفهومی پژوهش بر مبنای رابطه دو سوی عدالت فضایی و دانش - قدرت در برنامه‌ریزی شهری ارائه شده است. شاخص‌های بدست آمده در این پژوهش بر اساس چهار چوب نظری شامل رویت پذیری، ضابطه مندی، تعادل فضایی، تنوع فضایی، قابلیت فضایی، شبکه سازی و نظارت و مقاومت می‌باشد که در سه مؤلفه دانش فضایی، هدایت و کنترل و مشارکت جای داده شده‌اند و برای هر شاخص نیز ۲ زیر شاخص و مجموعاً ۱۴ زیر شاخص استخراج گردیده است. جهت ارزیابی جایگاه عدالت فضایی در شهر رشت، نتایج آماری در دو مبحث یافته‌هایی توصیفی و یافته‌های استنباطی بیان شده است. در مبحث توصیفی با استفاده از آماره های فراوانی، میانگین، انحراف معیار و درصد فراوانی، به توضیح و تفسیر متغیرهای اصلی پرداخته شد و در مبحث استنباطی، با استفاده از تکنیک مدلسازی معادلات ساختاری، مدل پژوهش مورد بررسی قرار گرفت. ارزیابی میانگین عامل ها و نیز مقایسه وضعیت موجود و مطلوب با آزمون T تک نمونه ای انجام گرفت. تجزیه و تحلیل داده ها با نرم افزارهای *Smart PLS* نسخه ۳ و *SPSS* نسخه ۲۷ انجام شد. حداکثر سطح خطای آلفای کرومباخ برای آزمون فرضیه ها، مقدار ۰/۰۵ در نظر گرفته شد ($p < ۰/۰۵$). همچنین جامعه آماری شامل شهروندان شهر رشت، افراد متخصص و صاحب‌نظر در امور مسائل شهری شامل اساتید دانشگاه، مدیران شهری و تصمیم‌گیران در حوزه برنامه‌ریزی و شهرسازی می‌باشد که به منظور ارائه تصویری واقعی‌تر و تحلیل مورد قبول‌تر از شرایط موجود این گروه‌ها به عنوان جامعه هدف انتخاب شده‌اند. جهت جامعه آماری شامل خبرگان، تعداد ۴۵ نفر با روش نمونه‌گیری هدفمند و تکنیک گلوله‌برفی به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند و برای جامعه آماری شامل شهروندان با توجه به مقدرات پژوهش، زمان و امکانات، از روش نمونه‌گیری تصادفی برای شناخت جامعه آماری مورد نظر بهره‌گیری شد و از آنجا که رعایت اصل احتمال و شانس مساوی برای هریک از افراد جامعه باعث می‌شود که نمونه منتخب معرف کل جامعه باشد و از ارزش علمی برخوردار بوده و صفات آن با صفات جامعه همخوانی داشته باشد، از روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای فضایی استفاده شده است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است و حجم نمونه معادل ۳۸۴ نفر بدست آمده است. شاخص‌ها در قالب ۲۸ گویه طبق طیف لیکرت و در قالب پرسشنامه اندازه‌گیری گردید.

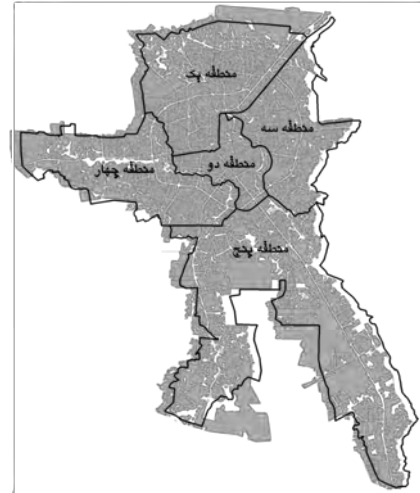
۲.۴. محدوده مورد مطالعه

شهر رشت مرکز استان گیلان از بافت کالبدی متنوعی تشکیل شده است که دارای ویژگی‌های منحصر به فرد از نظر نوع دانه بندی، چگونگی قطعات تفکیکی، شبکه معابر، نحوه سلسله مراتب دسترسی و... می‌باشد. این تنوع، گروه بندی پهنه‌ها را مشکل می‌سازد. همچنین ساختار کلی و استخوان بندی شهر از یک الگوی شناخته شده شهرسازی تبعیت نمی‌کند و مطابق یک برنامه از پیش تدوین شده نیز شکل نگرفته است، بلکه در مقاطع و دوره‌های مختلف زمانی تحت‌تأثیر شرایط اقتصادی - اجتماعی - سیاسی، بسته به سیاست های مقطعی مدیریت شهری (در بخش های مختلف شهر، تصمیمات مختلف و متفاوتی اتخاذ شده است. به طور کلی شهر را می‌توان به ۵ خوشه تقسیم بندی کرد. خوشه شمالی (منطقه ۱)، خوشه مرکزی (منطقه ۲)، خوشه شرقی (منطقه ۳)، خوشه غربی (منطقه ۴) و خوشه جنوبی (منطقه ۵). منطقه ۱ رشت با مساحتی بالغ بر ۲۱۳۰ هکتار در خوشه شمالی شهر رشت و در توسعه جدید شهری واقع می‌باشد. منطقه ۲ رشت با مساحتی بالغ بر ۶۶۲ هکتار و با جمعیتی در حدود ۹۳۴۰۰ نفر در بافت مرکزی و تاریخی شهر رشت واقع است. منطقه ۳ رشت با مساحتی بالغ بر ۱۵۳۵ هکتار و جمعیتی در حدود ۱۳۱۷۰۰ نفر در خوشه شرقی رشت قرار می‌گیرد. سکونت در منطقه سه در برگیرنده تمامی الگوهای سکونت در شهر رشت است. منطقه ۴ رشت با مساحتی بالغ بر ۱۹۶۲ هکتار و جمعیتی در حدود ۱۹۶۲۰ نفر در خوشه غربی رشت قرار دارد. سمت غرب شهر و خارج از کمربندی دارای محله هایی با بافت خودرو می‌باشد. منطقه ۵ شهر رشت با مساحتی بالغ بر ۴۴۱۰ هکتار و جمعیتی در حدود ۱۱۴۷۲۲ نفر در خوشه جنوبی قرار دارد. از ویژگی‌های مهم این منطقه

می‌توان به شکل‌گیری و گسترش فعالیت‌های صنعتی و کارگاهی در ورودی شهر از سمت تهران اشاره کرد (طرح جامع شهر رشت، ۱۳۸۶).

شکل ۴. موقعیت خوشه بندی بافت کالبدی شهر رشت
برگرفته از: طرح جامع رشت مصوب ۱۳۸۶

شکل ۳. موقعیت مناطق ۵ گانه شهر رشت
برگرفته از: طرح جامع رشت مصوب ۱۳۸۶

۵. یافته‌های پژوهش و بحث

۵.۱. یافته‌های کیفی:

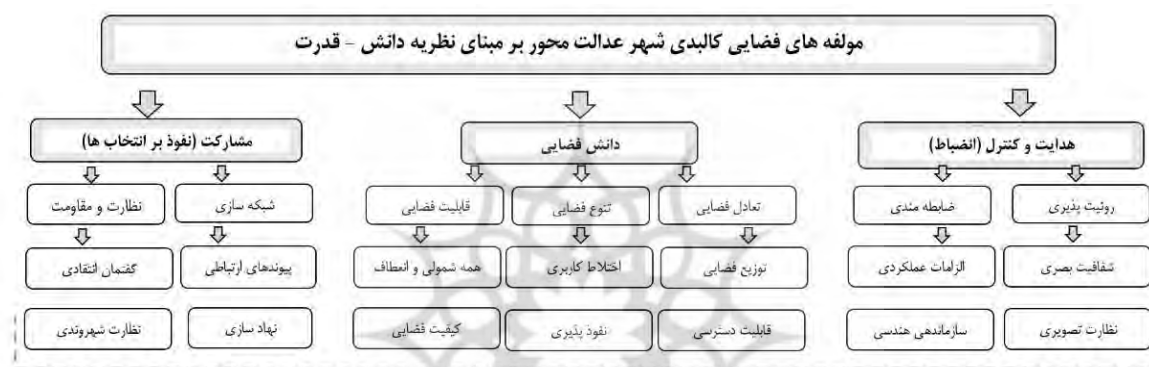
در خصوص یافته‌های کیفی با استفاده از روش فرا ترکیب و با بررسی نظام مند اصول پژوهش و همچنین با جستجوی واژه‌های کلیدی و انتخاب پژوهش‌های مناسب، به استخراج کدها و مقوله‌های عدالت فضایی - کالبدی و نظریات قدرت پرداخته شد.

جدول ۴. شاخص‌های مستخرج از نظریه پردازان

نظریه پرداز	کدهای استخراج شده بر مبنای هسته اصلی تفکر نظریه پردازان	عنوان اثر (نظریه)
کانت	انجام کار بر مبنای وظیفه. - قانون امر مطلق - برتری آزادی مدنی، فردی و استقلال بر ارزش‌های دیگر.	اصل عام عدالت - قرن ۱۸-۱۹
لوفور	تمرکز بر فضا به عنوان یک بخشی از روابط تولید و باز، حق حضور در شهر، حق متفاوت بودن، احقاق حقوق شهروندی، حق مشارکت، همه شمولی، تنوع فردی، نفی خشونت	حق به شهر ۱۹۶۸
دیوید هاروی	ماهیت عدالت بر مبنای نیاز، منفعت عمومی و استحقاق می دانست. وی مفاهیم مربوط به عدالت را با روابط قدرت مرتبط می دانست و اعتقادی به ویژگی آرمانی عدالت نداشت.	توزیع عادلانه از طریق عادلانه ۱۹۷۳-۲۰۰۲-۲۰۰۳
جان رالز	کنترل تخصیص و توزیع کالا در یک جامعه توسط اصل تفاوت - نهادهای اجتماعی تعیین کننده شیوه دسترسی افراد به منابع. - فرصت‌ها و امکانات اولیه برابر، باعث برقراری - ایجاد تعادل واقعی در میان خواسته‌های متعارض انسان‌ها - حق برابر برای داشتن آزادی‌های پایه برای افراد.	نظریه عدالت به مثابه انصاف ۱۹۷۱
پیتر مارکوس	رعایت معیارهای معطوف به عدالت مانند: اختلاط نژادی و قومی، تمیز و زیبا بودن، آزادی بیان در ارتباط با به دست آوردن حقوق، احترام به افراد برای متفاوت بودن، حق بهره مندی از نواحی همسایگی	رویکرد انتقادی - برنامه‌ریزی همگانی - ۲۰۰۹
آیریس ماریون یانگ	مردمسالاری بیشتر، مساوات بیشتر. - توجه به عامل توزیع برابر خدمات و منابع شهری در رسیدن به عدالت شهری. - توجه به تفاوت در فرایند تصمیم‌گیری در فرایند برنامه‌ریزی شهری عادلانه - توجه به شرایط نهادی در برقراری عدالت. - توجه به سیاست تفاوت و - مقاومت در برابر آرمان یکپارچه سازی - توسعه و بهبود ظرفیت‌های فردی - تأکید بر تعاون، همکاری و مراودات اجتماعی	مردمسالاری همه شمولی ۲۰۰۰

جهان شهر ۱۹۹۷	توجه به همه شمولی اجتماعی و به رسمیت شناختن و حفظ تفاوت ها و تنوع- برنامه ریزی جامع خردگرا را باعث تعمیق نا برابری ها می داند. -شهر ها و مناطق در آینده برای رسیدن به عدالت باید پرورش دهنده دموکراتیک باشند.	لئون سندرکاک
برنامه ریزی گفتمانی ۲۰۰۹	. خلق فضاهایی برای مشاوره و گفتمان مردم سالارانه و مشارکت شهروندان. درک ساختار قدرت مسلط و ماهیت نا منسجم سیاست های ایدئولوژیکی آن توسط برنامه ریزان جهت توسعه راهبردهای موثر برای به چالش کشیدن قدرت مسلط به جای بازتولید صرف	فرانک فیشر
شهر عدالت محور ۲۰۱۴	انصاف یا توزیع منصفانه را به برابری برای ارزیابی تصمیم گیری های عمومی ترجیح می دهد. بر مفهوم عدالت در برنامه ریزی (محصول و فرایند)، توزیع و مساوات، خلق فضای عمومی، مؤلفه های اجتماعی، مشارکت جامعه، و عدم جدایی گزینی تأکید دارد. شهر عدالت محور مبتنی بر تنوع، برابری و دموکراسی-مشارکت دادن گروه های نسبتا ضعیف در تصمیم گیری ها	سوزان فاینستاین

پس از ترکیب کدهای اولیه و استخراج واحدهای معنایی و مقولات، نتایج در قالب ۷ شاخص ارائه و این شاخص ها در ۳ مؤلفه اصلی جانمایی گردید و برای هر شاخص به تفکیک، ۲ زیر شاخص و مجموعا ۱۴ زیر شاخص استخراج گردید.

شکل ۵. مؤلفه ها، شاخص و زیر شاخص های پژوهش

جهت پایایی نتایج در قسمت کیفی پژوهش از روش خود بازبینی پژوهشگر استفاده شد و متن کامل کد گذاری ها برای اساتید حوزه شهرسازی و معماری ارسال و نظریات تکمیلی اساتید در کلیه مراحل کار در جهت کد گذاری و استخراج مفاهیم استفاده گردید و برای تایید پذیری نیز در فرایند انجام کار، پژوهش در اختیار همکاران پژوهش قرار گرفت تا تایید گردد.

۵.۲. یافته های توصیفی

در زمینه متغیر جنسیت شهروندان، ۵۶/۱ درصد از اعضای نمونه را زنان و ۴۳/۹ درصد را نیز مردان تشکیل می دهند. میانگین سن پاسخگویان ۳۸/۰۶ سال که کمترین آن ۱۹ و بیش ترین آن ۶۱ سال می باشد. از نظر متغیر میزان تحصیلات نیز افراد دارای دیپلم با ۱۳/۲ درصد و لیسانس با ۳۶/۹ درصد به ترتیب کمترین و بیش ترین فراوانی را در میان نمونه ها دارند. همچنین در جدول ۴ به توصیف شاخص های فضایی-کالبدی شهر عدالت محور پرداخته شد و از آماره های میانگین و انحراف استاندارد جهت توصیف متغیرها استفاده گردید. از شاخص های کجی و کشیدگی و آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف (KS) جهت تعیین وضعیت توزیع داده ها (نرمال بودن تک متغیره) استفاده شده است. مقادیر کجی و کشیدگی جدول ۴ نشان داد با توجه به این که مقادیر کجی و همچنین مقادیر کشیدگی تمامی متغیرها در دامنه ۲+ تا ۲- بدست آمد و همچنین سطح معنی داری آزمون کولموگوروف - اسمیرنوف برای تمامی متغیرها بیش از ۰.۰۵ بود، بنابراین می توان نتیجه گرفت که تمامی مؤلفه ها از توزیع نرمال یا نزدیک به نرمال برخوردارند و می توان از آزمون های پارامتریک استفاده کرد. بررسی میانگین ها نیز نشان داد که فقط میانگین شاخص تنوع فضایی دارای مقداری بالاتر از متوسط و به میزان ۳/۲۰ می باشد و میانگین سایر شاخص ها کمتر از متوسط ۳ بود. کمترین میانگین نیز مربوط به شاخص شبکه سازی با میانگین ۱/۵۹ می باشد.

جدول ۵. شاخص های توصیفی متغیرهای اصلی

مؤلفه	شاخص	زیر شاخص	میانگین	انحراف استاندارد	نرمال بودن	آزمون مقدار
			کجی	کشیدگی	ksp	
دانش فضایی	تبادل	قابلیت	۲/۶۲	۰/۸۷	۰/۵۰۷	۰/۱۲۵
	فضایی	توزیع فضایی	۳/۰۸	۰/۸۲	-۰/۰۲۶	۰/۲۳۶
		اختلاط کاربری	۳/۴۷	۰/۸۸	۰/۱۳۷	۰/۲۰۴
	قابلیت فضایی	نفوذپذیری	۲/۹۳	۰/۷۵	۰/۱۵۷	۰/۱۸۶
		همه شمولی و انعطاف	۲/۹۳	۰/۹۶	۰/۲۸۴	۰/۱۷۲
		کیفیت فضایی	۲/۸۹	۰/۷۱	۰/۴۲۷	۰/۰۷۶
		نمره کل	۲/۹۹	۰/۵۹	۰/۱۲۷	۰/۲۳۴
هدایت و کنترل	رویت پذیری	شفافیت بصری	۲/۷۸	۰/۷۴	۰/۰۰۸	۰/۳۱۸
	ضابطه بندی	مونیتورینگ	۲/۵۵	۰/۶۶	-۰/۳۱۴	۰/۱۹۵
		سازماندهی هندسی	۲/۵۴	۰/۷۵	-۰/۳۲۹	۰/۱۶۱
		الزامات عملکردی	۲/۲۱	۰/۸۳	۰/۴۰۶	۰/۱۵۲
	شبکه سازی	نمره کل	۲/۵۲	۰/۵۴	-۰/۳۸۲	۰/۱۶۱
		پیوندهای	۱/۶۲	۰/۵۹	۰/۵۹۲	۰/۰۹۴
		نهادسازی	۱/۵۵	۰/۵۴	۰/۴۲۴	۰/۰۶۴
مشارکت	نظارت و مقاومت	گفتمان انتقادی	۱/۵۰	۰/۵۴	۰/۸۱۶	۰/۰۸۷
	مقاومت	نظارت	۱/۷۲	۰/۵۱	۰/۲۲۳	۰/۱۰۷
		نمره کل	۱/۶۰	۰/۴۱	۰/۲۴۳	۰/۰۸۴

در جدول بررسی میانگین ها نشان داد که در بین مؤلفه ها، بالاترین میانگین را مؤلفه دانش فضایی با میانگین ۲/۹ و کمترین میانگین را مؤلفه مشارکت با میانگین ۱/۶۰ داشتند. بالاترین میانگین در بین شاخص ها نیز مربوط به تنوع فضایی با میانگین ۳/۲۰ و قابلیت فضایی با میانگین ۲/۹۱ بود و کمترین میانگین مربوط به شاخص شبکه سازی با میانگین ۱/۵۹ و نظارت و مقاومت با میانگین ۱/۶۱ بود و در بین زیرشاخص ها بالاترین میانگین را شاخص اختلاط کاربری با میانگین ۳/۴۷ و کمترین میانگین را زیرشاخص گفتمان انتقادی با میانگین ۱/۵۰ داشتند. در مجموع جدول مذکور نشان داد میانگین بیشتر مؤلفه ها، شاخص ها و زیر شاخص ها مقداری متوسط یا کمتر از متوسط بود.

۵.۲.۱. توصیف سوالات پرسشنامه یا گویه ها

در جدول ۶ گویه های مؤلفه دانش فضایی، نظارت و کنترل و مشارکت توصیف شده اند. درصد فراوانی پاسخ افراد به هر کدام از گزینه های خیلی کم تا خیلی زیاد و نمره میانگین هر سوال نیز در جدول ذیل مشخص گردیده است.

جدول ۶. توصیف گویه های استخراج شده از پرسشنامه با مقادیر درصد فراوانی

مؤلفه	شاخص	زیر شاخص	گویه	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
دانش فضایی	تبادل فضایی	قابلیت دسترسی	۱	۱۷/۷	۳۰/۶	۳۶/۹	۱۱/۴	۳/۴
			۲	۱۵/۱	۲۴/۲	۳۹/۵	۱۷/۱	۴/۲
		توزیع فضایی	۳	۷/۸	۳۲/۵	۳۸/۷	۱۶/۹	۴/۲
			۴	۲/۶	۱۰/۴	۴۲/۹	۳۴	۱۰/۱
	تنوع فضایی	اختلاط کاربری	۵	۵/۵	۱۵/۴	۴۶/۱	۱۸/۸	۱۴/۱
			۶	۲/۶	۴/۷	۳۶/۴	۳۰/۴	۲۶
		نفوذپذیری	۷	۶	۲۶	۴۳/۶	۱۹/۷	۴/۷
			۸	۲/۶	۲۵/۲	۴۸/۸	۲۱	۲/۳
	قابلیت فضایی	همه شمولی و انعطاف	۹	۱۳	۲۹/۶	۲۶/۲	۲۰/۸	۱۰/۴
			۱۰	۳/۹	۳۲/۲	۳۱/۲	۲۵/۷	۷
هدایت و کنترل		کیفیت فضایی	۱۱	۱۲/۷	۲۶/۵	۴۷/۸	۱۱/۲	۱/۸
			۱۲	۱	۱۱/۹	۶۴/۷	۱۵/۶	۶/۸
	رویت پذیری	شفافیت بصری	۱۳	۷/۵	۲۳/۹	۴۷/۳	۱۷/۱	۴/۲
			۱۴	۵/۷	۳۱/۹	۵۰/۴	۱۱/۲	۰/۸
		مونیتورینگ	۱۵	۱۲/۳	۳۲/۷	۴۹/۲	۵/۸	۰
			۱۶	۱۰/۱	۳۵/۸	۳۸/۲	۱۴/۳	۱/۶
	ضابطه بندی	سازماندهی هندسی	۱۷	۱۵/۳	۲۷/۳	۵۴	۱/۶	۱/۸
			۱۸	۱۳/۸	۲۶/۸	۴۵/۷	۱۳	۰/۸
		الزامات عملکردی	۱۹	۲۳/۴	۳۵/۶	۲۹/۶	۹/۶	۱/۸
			۲۰	۳۱/۴	۳۲/۲	۳۰/۶	۵/۷	۰
مشارکت	شبکه سازی	پیوندهای ارتباطی	۲۱	۵۸/۷	۳۰/۹	۹/۶	۰/۸	۰
			۲۲	۴۳/۶	۴۰/۸	۱۵/۶	۰	۰
		نهادسازی	۲۳	۵۹	۲۹/۹	۹/۶	۱/۶	۰
			۲۴	۵۲/۷	۴۰/۳	۵/۵	۱/۶	۰
	نظارت و مقاومت	گفتمان انتقادی	۲۵	۵۴/۸	۳۷/۱	۸/۱	۰	۰
			۲۶	۵۷/۴	۳۸/۴	۴/۲	۰	۰
		نظارت شهروندی	۲۷	۶۰	۴۰	۰	۰	۰
			۲۸	۲۴/۴	۴۹/۶	۲۳/۶	۲/۳	۰

با توجه به جدول ۷، می توان به توصیف گویه های استخراج شده از پرسشنامه با استفاده از مقادیر میانگین بر مبنای طیف لیکرت پرداخت.

جدول ۷. توصیف گویه های استخراج شده از پرسشنامه با مقادیر میانگین

ردیف	گویه ها	میانگین
۱	فراهم بودن فرصت های دسترسی مطلوب برای تمامی استفاده کنندگان از فضا	۲/۵۲
۲	دسترسی به حمل و نقل عمومی مناسب و با کیفیت	۲/۷۱
۳	متناسب بودن میزان خدمات عمومی با جمعیت منطقه	۲/۷۷
۴	مناسب بودن نزدیکی محل سکونت به مراکز خدمات عمومی	۳/۳۹
۵	جلوگیری از مراجعه به نواحی دیگر شهری جهت برآوردن نیازها به دلیل خدمات عمومی جانمایی شده در منطقه	۳/۲۱
۶	دسترسی پیاده سریع و مناسب به خرده فروشی ها جهت تأمین نیازهای روزانه	۳/۷۲
۷	مناسب بودن عرض معابر در جهت سهولت دسترسی سواره و پیاده به فضاهای عمومی و خدماتی	۲/۹۱
۸	دسترسی آزاد دلخواه و بدون مانع به تمامی فضاهای شهری عمومی در منطقه	۲/۹۵
۹	قابلیت فضاهای شهری در امنطقه جهت تبدیل به یک فضای منعطف با کاربری متنوع جهت استفاده تمامی ساکنین	۲/۸۶
۱۰	حس تعلق به مکان، وجود هویت محلی و سرزندگی شهری نسبت به فضاهای عمومی منطقه	۳
۱۱	کیفیت فیزیکی زیرساخت های کالبدی، مانند کفپوش معابر و تاسیسات شهری	۲/۶۳
۱۲	دسترسی به مسکن با کیفیت و مناسب در منطقه	۳/۱۵
۱۳	مناسب بودن میزان روشنایی معابر، جداره های شفاف و کاربری های شبانه در جهت ارتقاء امنیت اجتماعی	۲/۸۶
۱۴	امکان نظارت ساکنین بر یکدیگر با قرار گیری در فضاهای عمومی	۲/۶۹
۱۵	نظارت مناسب از سوی متولیان شهری بر فضاهای شهری	۲/۴۸
۱۶	نقش استفاده از تکنولوژی های نظارتی بر خود انضباطی ساکنین	۲/۶۱
۱۷	انطباق ضوابط شهری جهت ساماندهی فرم ساختمان ها با هویت محلی بافت	۲/۴۷
۱۸	موثر بودن سازماندهی هندسی معابر منطقه در کنترل تخلفات رانندگی	۲/۶۰
۱۹	تأثیر جرائم مالی ساختمانی در جلوگیری از وقوع تخلفات ساختمانی	۲/۳۱
۲۰	نقش قوانین و الزامات شهری در تأمین منفعت جمعی به جای منفعت شخصی	۲/۱۱
۲۱	داشتن مشارکت با یک تشکل یا نهاد مانند شورایی جهت ارتقاء کیفیت محله	۱/۵۲
۲۲	ارتباط با دیگر ساکنین در تبادل اطلاعات و امکان اظهار نظر در خصوص طرح های شهری	۱/۷۲
۲۳	موثر بودن نهادی مانند شورای شهر در ارتقاء مشارکت شهروندان	۱/۵۴
۲۴	نقش نهادی های خصوصی در دسترسی ساکنان این منطقه به فرصت ها و امکانات عادلانه شهری	۱/۵۶
۲۵	مشارکت داشتن در مطالبه گری اجتماعی و به چالش کشیدن مدیریت شهری	۱/۵۳
۲۶	نقش داشتن در تصمیم سازی های مرتبط با پروژه های شهری	۱/۴۷
۲۷	نظارت بر برنامه ها و پروژه های شهری	۱/۴۰
۲۸	میزان آگاهی شما از قوانین، مقررات و برنامه های توسعه شهری	۲/۰۴

بررسی میانگین گویه ها در جدول ۴-۶ نشان داد که بالاترین و پایین ترین میانگین در بین ۲۸ گویه را به تفکیک مؤلفه ها، گویه های زیر داشتند:

مؤلفه دانش فضایی: (گویه های ۱-۱۲)

— دسترسی پیاده سریع و مناسب به خرده فروشی ها جهت تأمین نیازهای روزانه (با میانگین ۳/۷۲)

— دسترسی به حمل و نقل عمومی مناسب و با کیفیت (با میانگین ۲/۷۱).

مؤلفه هدایت و کنترل: (گویه های ۱۳-۲۰)

— مناسب بودن میزان روشنایی معابر، جداره های شفاف و کاربری های شبانه در جهت ارتقاء امنیت اجتماعی

— تأثیر جرائم مالی ساختمانی در جلوگیری از وقوع تخلفات ساختمانی (با میانگین ۲/۳۱)

مؤلفه مشارکت: (گویه های ۱۴-۲۸)

— میزان آگاهی شما از قوانین، مقررات و برنامه های توسعه شهری (با میانگین ۲/۰۴)

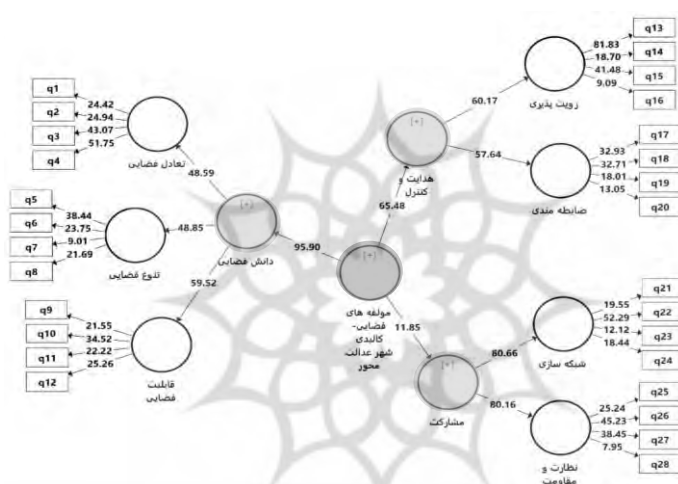
— نقش داشتن در تصمیم سازی های مرتبط با پروژه های شهری (با میانگین ۱/۴۷)

۵.۳. یافته‌های استنباطی

۵. ۳. ۱. آزمون مدل مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور

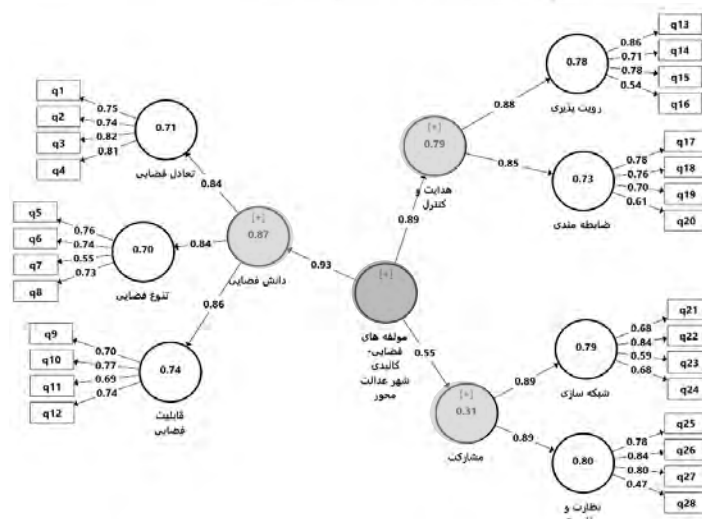
شاخص‌های استخراج شده توسط مشاهده، مصاحبه، پرسش‌نامه و استفاده از پایگاه داده‌های آماری مورد شناخت و سنجش قرار گرفت. همچنین از طریق تکمیل پرسش‌نامه‌های مربوطه و استخراج نتایج آن و انجام آزمون‌های مختلف، میزان اثرگذاری هریک از مؤلفه‌های هدالت فضایی-کالبدی مشخص و رتبه‌بندی گردید. در این بخش مدل اندازه‌گیری از نظر آماری آزمون شد و با تکنیک مدل‌سازی معادلات ساختاری به آزمون مدل سنجش مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور پرداخته شد. به دلیل اکتشافی بودن و جدید بودن پرسشنامه و مدل اندازه‌گیری، از رویکرد حداقل مجزورات جزئی (PLS) استفاده شد. به منظور بررسی روایی پرسشنامه با استفاده از شاخص‌های بار عاملی و روایی همگرا از نرم افزار *Smart PLS* استفاده شد و پایایی پرسشنامه با استفاده از آزمون‌های آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی ارزیابی گردید. بدین علت که مدل اندازه‌گیری مقیاس مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور دارای مؤلفه است از تحلیل عاملی تاییدی مرتبه دوم استفاده شده است و مدل اندازه‌گیری دارای ۲۸ سوال است.

شکل ۶ مدل اندازه‌گیری مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور در حالت آماره t است. بررسی مقادیر t بیانگر این است که تمامی روابط مدل از نظر آماری معنی‌دار بوده ($p < 0.05$) و تایید می‌گردند.

شکل ۶. مدل اندازه‌گیری مقیاس مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور در حالت آماره t

شکل ۷ مدل اندازه‌گیری در حالت بار عاملی است. نتایج شکل ۵ بیانگر این است که تمامی سوال‌ها از بار عاملی و روایی مناسبی برخوردار می‌باشند. رابطه بین سوالات و مؤلفه‌ها با یکدیگر و رابطه بین مؤلفه‌ها با سازه اصلی مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور از شدت مناسبی (بیشتر از ۰/۵۰) برخوردار بود.

شکل ۷. مدل اندازه گیری مؤلفه های فضایی-کالبدی شهر عدالت محور در حالت بار عاملی (ضرایب استاندارد)

همچنین مقدار شاخص برازش هنجار شده (NFI) برابر با ۰/۹۲ بدست آمد که بیشتر از معیار ۰/۹۰ یا شاخص برازش هنجار شده بود که نشان از برازش مناسب مدل تجربی داشت. شاخص برازش میانگین مربعات باقیمانده استاندارد برابر با ۰/۰۶۶ بود و بدین دلیل که کمتر از معیار ۰/۰۸ بود، برازش مدل از نظر شاخص $SRMR$ مورد تایید قرار گرفت. نتایج جدول ۸ بیانگر این است که تمامی متغیرهای آشکار یا سوالات مؤلفه دانش فضایی، هدایت و کنترل و مشارکت از روایی مناسب و بالاتر از معیار ۰/۵۰ برخوردار هستند. نتایج بررسی پایایی نشان داد مقدار آلفای کرونباخ کل مؤلفه دانش فضایی برابر با ۰/۸۵ و مؤلفه هدایت و کنترل برابر با ۰/۷۷ و مؤلفه مشارکت برابر با ۰/۷۸ بدست آمد که نشان دهنده پایایی مناسب می باشد که در مجموع یافته ها نشان از تایید روایی و پایایی گویه ها و شاخص های مؤلفه دانش فضایی، هدایت و کنترل و مشارکت داشت.

جدول ۸. نتایج تحلیل عاملی تاییدی: بررسی روایی و پایایی مؤلفه ها و شاخص ها

مؤلفه و شاخص	شماره سوال	ضریب استاندارد (بار عاملی)	مقدار t	میانگین واریانس AVE (استخراج شده)	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ
دانش فضایی	تعادل فضایی	۱	۰/۸۵	۴۷/۴۲	۰/۷۱	۰/۸۵۲
		۲	۰/۸۳	۳۹/۳۸	۰/۸۳	
		۳	۰/۸۵	۴۴/۵۷	۰/۷۷	
		۴	۰/۹۰	۱۰۹/۳۲	۰/۸۷	
	تنوع فضایی	۵	۰/۹۰	۷۵/۹۱	۰/۷۴	
		۶	۰/۸۳	۴۳/۸۲	۰/۸۵	
		۷	۰/۸۰	۲۵/۶۰	۰/۷۲	
		۸	۰/۹۰	۶۲/۴۱	۰/۸۴	
	قابلیت فضایی	۹	۰/۸۵	۴۲/۵۱	۰/۷۶	
		۱۰	۰/۸۹	۷۰/۰۱	۰/۸۶	
		۱۱	۰/۸۸	۵۸/۲۴	۰/۷۳	
		۱۲	۰/۸۴	۴۴/۹۴	۰/۸۵	
هدایت و کنترل	رویت پذیری	۱۳	۰/۹۰	۱۰۷/۹۲	۰/۷۴	۰/۷۷
		۱۴	۰/۸۲	۲۹/۳۷	۰/۸۵	
		۱۵	۰/۸۷	۵۳/۹۲	۰/۶۱	
		۱۶	۰/۶۸	۱۰/۶۲	۰/۷۵	
	ضابطه مندی	۱۷	۰/۸۶	۵۴/۳۶	۰/۷۴	
		۱۸	۰/۸۶	۶۸/۷۲	۰/۸۵	
		۱۹	۰/۸۷	۴۸/۹۱	۰/۷۶	
		۲۰	۰/۸۷	۴۹/۶۸	۰/۸۶	
مشارکت	شبکه سازی	۲۱	۰/۸۰	۳۶/۶۶	۰/۷۰	۰/۷۸
		۲۲	۰/۸۷	۶۹/۱۶	۰/۸۲	
		۲۳	۰/۶۹	۱۵/۶۵	۰/۷۴	
		۲۴	۰/۸۳	۳۲/۹۳	۰/۵۹	
	نظارت و مقاومت	۲۵	۰/۸۵	۳۴/۵۳	۰/۷۸	
		۲۶	۰/۹۱	۱۱۵/۸۸	۰/۸۸	
		۲۷	۰/۹۳	۶۲/۳۶	۰/۷۵	
		۲۸	۰/۶۶	۱۱/۷۸	۰/۶۵	

۵.۳.۲. مقایسه و ارزیابی وضعیت مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و زیر شاخص‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور:

آزمون T تک نمونه‌ای جهت مقایسه میانگین متغیرها با مقداری استاندارد یا مفروض از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد. آزمون T تک نمونه‌ای زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که میانگین نمونه با مقدار مفروض مقایسه شود. بر اساس شیوه نمره گذاری دامنه میانگین‌ها از ۱ تا ۵ و متوسط نظری یا میانه نمرات برابر با ۳ می‌باشد. نتایج جدول ۹ نشان داد که میانگین مؤلفه دانش فضایی مقدار متوسط و میانگین دو مؤلفه هدایت و کنترل و مشارکت کمتر از متوسط و نامطلوب بود. همچنین میانگین شاخص تنوع فضایی برابر با ۳/۲۰ بود که به طور معنی داری بیشتر از متوسط بود ($p < 0.05$) و شش شاخص دیگر (تعادل فضایی، قابلیت فضایی، رویت پذیری، ضابطه مندی، شبکه سازی و نظارت و مقاومت) میانگین کمتر از متوسط داشتند و در وضعیت نامطلوبی قرار داشتند ($p > 0.05$).

جدول ۹. آزمون T تک نمونه‌ای جهت مقایسه میانگین مؤلفه‌های فضایی-کالبدی شهر عدالت‌محور با مقدار متوسط

متغیر (شاخص‌ها)	معیار	میانگین	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	مقدار t	مقدار p	وضعیت موجود
مؤلفه دانش فضایی							
تعادل فضایی	۳	۲/۸۵	۰/۰۳۹	-۰/۱۵	۳/۹۰	<۰/۰۰۱	ضعیف
تنوع فضایی	۳	۳/۲۰	۰/۰۳۴	۲۰	۵/۹۷	<۰/۰۰۱	خوب
قابلیت فضایی	۳	۲/۹۱	۰/۰۳۶	-۰/۰۹	۲/۵۴	۰/۰۱۲	ضعیف
نمره کل مؤلفه دانش فضایی	۳	۲/۹۹	۰/۰۳۰	-۰/۰۱	۰/۴۶	۰/۶۴۳	متوسط
مؤلفه هدایت و کنترل							
رویت پذیری	۳	۲/۶۶	۰/۰۳۱	-۰/۳۴	۱۰/۷۶	<۰/۰۰۱	ضعیف
ضابطه مندی	۳	۲/۳۷	۰/۰۳۳	-۰/۶۳	۱۸/۷۹	<۰/۰۰۱	ضعیف
نمره کل مؤلفه هدایت و	۳	۲/۵۲	۰/۰۲۸	-۰/۴۸	۱۷/۴۶	<۰/۰۰۱	ضعیف
مؤلفه مشارکت شهروندی							
شبکه سازی	۳	۱/۵۹	۰/۰۲۵	-۱/۴۱	۵۶/۰۷	<۰/۰۰۱	ضعیف
نظارت و مقاومت	۳	۱/۶۱	۰/۰۲۳	-۱/۳۹	۶۱/۰۵	<۰/۰۰۱	ضعیف
نمره کل مؤلفه مشارکت	۳	۱/۶۰	۰/۰۲۱	-۱/۴۰	۶۷/۱۲	<۰/۰۰۱	ضعیف

۵.۳.۳. مقایسه وضعیت موجود و مطلوب: آزمون T تک نمونه‌ای

در این بخش میانگین گروه خبرگان (اهمیت یا وضعیت مطلوب) با میانگین شهروندان (وضعیت موجود) مقایسه شد. در بخش مدیران و متخصصین شیوه انتخاب نمونه‌ها نمونه گیری گلوله برفی است جهت جامعه آماری شامل خبرگان، تعداد ۴۵ نفر با روش نمونه‌گیری هدفمند و تکنیک گلوله برفی به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند.

جدول ۱۰. ترکیب متخصصان و نخبگان جهت انجام مصاحبه

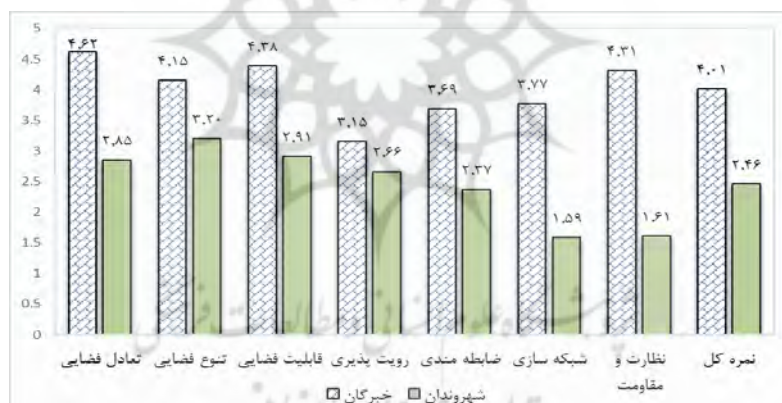
ترکیب سازمانی مصاحبه شونده‌ها	زمینه تخصصی مصاحبه شندگان	تعداد نمونه
اساتید دانشگاه	برنامه‌ریزی شهری- شهرسازی	۱۵
کارشناسان و مدیران اداره کل راه و شهرسازی استان- کارشناسان و مدیران شهرداری مناطق	برنامه‌ریزی شهری- مدیریت شهری- شهرسازی- معماری- اقتصاد	۱۵
کارشناسان و مدیران بخش خصوصی و شرکت‌های مشاور و سازمان‌های مردم نهاد	برنامه‌ریزی شهری- شهرسازی- علوم اجتماعی	۱۵

میانگین بدست آمده از گروه خبرگان به عنوان معیار تعیین شد و میانگین شهروندان با این مقدار معیار مقایسه شد. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای در جدول ۱۱ آمده است.

جدول ۱۱. آزمون T تک نمونه ای جهت مقایسه میانگین خبرگان با شهروندان (مقایسه وضعیت مطلوب و موجود)

متغیر	نمره خبرگان (معیار)		نمره شهروندان	تفاوت میانگین	مقدار t	مقدار p
	میانگین	انحراف استاندارد				
مؤلفه دانش فضایی						
تعادل فضایی	۴/۶۲	۰/۶۵	۲/۸۵	۱/۷۷	۴۵/۴۴	<۰/۰۰۱
تنوع فضایی	۴/۱۵	۰/۹۰	۳/۲۰	۰/۹۵	۲۸/۲۴	<۰/۰۰۱
قابلیت فضایی	۴/۳۸	۰/۸۷	۲/۹۱	۱/۴۷	۴۱/۰۶	<۰/۰۰۱
مؤلفه هدایت و کنترل						
رویت پذیری	۳/۱۵	۰/۶۹	۲/۶۶	۰/۴۹	۱۵/۵۵	<۰/۰۰۱
ضابطه مندی	۳/۶۹	۰/۶۳	۲/۳۷	۱/۳۲	۳۹/۴۶	<۰/۰۰۱
مؤلفه مشارکت شهروندی						
شبکه سازی	۳/۷۷	۰/۹۳	۱/۵۹	۲/۱۸	۸۶/۵۸	<۰/۰۰۱
نظارت و	۴/۳۱	۰/۷۵	۱/۶۱	۲/۷۰	۱۱۸/۵۷	<۰/۰۰۱
نمره کل	۴/۰۱	۰/۵۳	۲/۴۶	۱/۵۵	۶۹/۷۶	<۰/۰۰۱

نتایج جدول ۱۱ نشان داد تفاوت معنی داری در وضعیت موجود و مطلوب مشاهده شده ($p < ۰/۰۵$). یافته‌ها نشان داد در تمامی هفت شاخص و در نمره کل، وضعیت موجود به طور معنی داری از وضعیت مطلوب پایین تر بود. شکل ۸ نمودار ستونی میانگین مؤلفه‌ها به تفکیک دو گروه خبرگان و شهروندان است.

شکل ۸. نمودار ستونی مؤلفه‌ها به تفکیک دو گروه خبرگان و شهروندان

۶. نتیجه‌گیری

در تعریف عدالت هر شخصی به انگاره‌های ذهنی خود رجوع می‌کند و انگاره‌های ذهنی افراد بازتاب جهان بینی، فرهنگ، موقعیت جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی آنان است. اما به طور کلی چگونگی استفاده از ابزار عدالت در حیطه صاحبان قدرت است. بازخوانی نظریات و تفکرات اندیشمندان بیانگر این است که عدالت به صورت‌های مختلفی تعریف شده است و لذا معیارهای گوناگونی را می‌توان برای ارزیابی عدالت فضایی مطرح نمود. مطالعه آثار این اندیشمندان حائز این نکته است که عدالت فضایی مفهومی صرفاً کالبدی نیست بلکه در بر گیرنده ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی اقتصادی و ... بوده و دارا مفهومی فرایندی می‌باشد. در این میان برنامه‌ریزان شهری یا به عبارتی برنامه‌ریزی شهری می‌تواند نقش میانجی در جهت روشن کردن روابط قدرت نهادی و تسهیل انواع دانش کنش محور در جهت حمایت از شهروندان و نفع عمومی فراهم آورد. با توجه به آزمون‌های آماری ارائه شده و تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، مؤلفه دانش فضایی در سطح تمامی مناطق رشت در حد متوسط ارزیابی گردید. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان داد که بالاترین میزان مؤلفه دانش فضایی در وضع موجود مربوط

به منطقه دو و یک و کم ترین میزان آن مربوط به منطقه چهار می باشد. همچنین نتایج یافته‌های پژوهش نشان داد که در بین مناطق پنج گانه شهر رشت، بالاترین میزان مؤلفه هدایت و کنترل در وضع موجود مربوط به منطقه دو و کم ترین میزان آن مربوط به منطقه چهار می باشد. مؤلفه مشارکت نیز با توجه به آزمون‌های آماری ارائه شده و تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، در سطح تمامی مناطق رشت در وضع موجود در حد ضعیف و کم تر از حد متوسط ارزیابی گردید. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان داد که بالاترین میزان مؤلفه مشارکت در وضع موجود مربوط به منطقه دو و کم ترین میزان آن مربوط به منطقه چهار می باشد. به طور کلی و در پاسخ به پرسش تحقیق در خصوص جایگاه عدالت فضایی در شهر رشت، بررسی و تحلیل یافته‌های تحقیق و آزمون‌های آماری نشان داد که بین وضع مطلوب که با استفاده از پرسش نامه‌ها و مصاحبه با خبرگان و متخصصان شهری بدست آمده است، با وضع موجود که برگرفته از آمارها و سنجه‌های عینی و نیز اطلاعات حاصل از نظریات شهروندان است، تفاوت بسیار زیادی وجود دارد و در تمامی مؤلفه‌ها و شاخص‌ها وضعیت موجود بسیار پایین تر از حد مطلوب ارزیابی گردید. این نتایج حاوی این نکته مهم است که عدالت فضایی و کالبدی در سطح رشت فاصله زیادی با وضع مطلوب دارد.

شکل ۹. نتایج بدست آمده از ارزیابی آماری مدل پژوهش

با توجه به نظریات مصاحبه شوندگان، ریشه اصلی عدم تحقق عدالت فضایی در شهر رشت در درجه اول به دلیل نا آگاهی و بی اطلاعی شهروندان از حقوق شهروندی خود و عدم مشارکت در توسعه‌های شهری می باشد. دلیل دیگر نبود قدرت و یا توزیع نامتوازن قدرت در گروهی از افراد و عدم وجود نماینده مردمی در توسعه شهر است. هرچند تسلط نظام سرمایه داری در دهه های اخیر هم نقش پر رنگی در این زمینه ایفا می نماید. به طور مثال مدیران شهری نقش مثبت شهروندان در مشارکت را صرفا در مقوله شراکت اقتصادی مهم ارزیابی می کنند و وزن بسیار کمی برای نظارت همگانی بر طرح های توسعه شهری و نیز مقاومت شهروندان در برابر نابرابری های اجتماعی و فضایی قائل هستند. همچنین عدم توجه به مطالبات واقعی شهروندان، نگاه صرفا کالبدی به شهر ونادیده انگاشتن نقش عدالت ساختاری در مقابل عدالت توزیعی از دیگر عوامل عدم تحقق عدالت فضایی در شهر رشت می باشد. معیار های ساختاری و توزیعی می بایست در کنار یکدیگر محقق شوند بنابراین قدم اول در جهت رفع بی عدالتی و رسیدن به شهر عدالت محور، اصلاح فرایندها و ساختارها است تا از تولید مجدد بی عدالتی جلوگیری نماید که مهم ترین آن ها چگونگی توزیع روابط قدرت، شبکه سازی و... در تولید و باز تولید فضا در شهر را می توان بر شمرد. تمامی عوامل ذکر شده باعث می گردد که تحقق عدالت فضایی و رسیدن به شهر عدالت محور در رشت با مشکل مواجه گردد.

با توجه به مباحث مذکور، چهارچوب پیشنهادی نهایی بر اساس یافته های نظری و آماری پژوهش شامل ۱۴ راهبرد کلی می باشد. که به تفکیک هر مؤلفه (مؤلفه دانش فضایی، مؤلفه هدایت و کنترل و مؤلفه مشارکت) در جدول ۱۲ عنوان گردیده است.

جدول ۱۲. راهبردهای کلی به تفکیک مؤلفه

راهبردها	
مؤلفه دانش فضایی	دسترسی عادلانه به فضاهای شهری و خدمات عمومی توزیع عادلانه فضا و خدمات و امکانات در سطح محلات وجود کاربری اراضی مختلط و پهنه بندی در سطح مناطق نفوذ پذیری عادلانه به فضاهای شهری ایجاد کاربری ها و فضاهای عمومی همه شمول ارتقا کیفیت فیزیکی، کالبدی و خدماتی فضاهای شهری
مؤلفه هدایت و کنترل	ایجاد شفافیت بصری در فضاهای عمومی جهت نظارت متولیان شهری و شهروندان نظارت بصری بر فضاهای شهری با استفاده از ابزار های فیزیکی، معماری و هندسی سازمان دهی مکان ها از لحاظ معماری و کارکردی به کار گیری شیوه هایی از الزامات عملکردی مانند قوانین و مقررات برنامه ریزی
مؤلفه مشارکت	ایجاد پیوند های ارتباطی و در هم تنیده بین شهروندان با وجود گفتا مان های متفاوت ایجاد نهاد سازی توسط مجموعه ای گسترده از مشارکت کنندگان ایجاد فضایی جهت گفتا مان انتقادی و به چالش کشیدن مدیریت شهری ایجاد سازوکاری جهت نظارت همه جانبه شهروندان بر تصمیمات متولیان شهری

۷. حامیان پژوهش

این پژوهش حامی مالی و معنوی نداشته است.

۸. مشارکت نویسندگان

نویسندگان در تمام مراحل و بخشهای انجام شده سهم برابر داشته اند.

۹. تعارض منافع

نویسندگان اعلام می کنند که هیچ گونه تضاد منافع ندارند.

۱۰. تقدیر و تشکر

نویسندگان بدینوسیله از همه کسانی که به نوعی در انجام این پژوهش یاری رسانده اند قدردانی می نمایند.

منابع

- افشار نیا، اعظم؛ زبردست، اسفندیار و طلاچیان، مرتضی. (۱۳۹۸). بررسی و ارزیابی طرح های توسعه شهری بر اساس رویکرد عدالت فضایی (نمونه موردی: طرح ساماندهی فرحزاد). *برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه ای*. ۴(۹)، صص. ۵۹-۹۲.
- افشار نیا، اعظم؛ زبردست، اسفندیار و طلاچیان، مرتضی. (۱۴۰۰). تبیین مفهوم عدالت فضایی در اجرای طرح های جامع شهری (نمونه موردی: شهر گلپایگان). *پژوهش های جغرافیایی برنامه ریزی شهری*. ۹(۴)، صص. ۹۸۱-۱۰۰۸.
- تاج زاده، میرامین؛ (۱۳۹۹). برداشت از مفهوم قدرت در نظر میشل فوکو و ماکس وبر. *پژوهش در علوم انسانی و مطالعات اجتماعی*. ۲۰(۲)، صص. ۱۷۶-۱۸۹.
- داداش پور، هاشم؛ رستمی، فرامرز و علیزاده، بهرام. (۱۳۹۴). تبیین مفهوم عدالت فضایی و تحقق آن در برنامه ریزی شهری. تهران: طرح پژوهشی معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور.

- رضوی زاده، سید علی رضا؛ عبدالکریمی، بیژن و مرادخانی، علی. (۱۳۹۸). حقیقت و اراده معطوف به قدرت به منزله هنر. *غرب شناسی بنیادی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*. ۱۰(۲)، صص. ۹۷-۱۲۲.
- ستاوند، محمدهادی؛ حاجی زاده، فاضل و یغفوری، حسین (۱۳۹۸). واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی، *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۷(۲۵)، صص. ۱۹۱-۱۷۱.
- صفری، کرم؛ عبدالله زاده طرف، اکبر و جعفری، مجتبی. (۱۴۰۲). ارزیابی عدالت فضایی در اسناد توسعه شهری و آثار توزیعی آن-مورد مطالعاتی: شهر ارومیه. *معماری و شهرسازی آرمانشهر*. ۴۴، صص. ۱۴۳-۱۶۲.
- کنعانپور، عبدالله؛ معصومی، محمد تقی و نظم فر، حسین. (۱۴۰۰). واکاوی عدالت فضایی در تخصیص کاربری های اراضی شهری (مطالعه موردی: مناطق پنج گانه شهر اردبیل). *پژوهش های جغرافیایی برنامه ریزی شهری*. ۹(۳)، صص. ۶۳۲-۶۳۷.
- مصلح، علی اصغر. (۱۳۹۹). *حقیقت و قدرت*. تهران: نی.
- Akıncı, Z Bilgen, A., Casellas, A & Jongerden, J. (2020). Development through design: Knowledge, power, and absences in the making of southeastern Turkey. *Geoforum*, 114, pp.181-188.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.06.011>.
- Allmendinger, p., Jones, m. t. (2002). *Planning futures, new direction for planning theory*. London and New York: Rowtledge.
- Assche, K, V., Beunen, R., Duineveld, M & Gruezmacher, M. (2017) Power/knowledge and natural resource management: Foucaultian foundations in the analysis of adaptive governance, *Jornul of Environmental policy and planning*. 19(3), pp.308-322. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2017.1338560>.
- Delabac, D., Zwicky, R., Carpenter, J & Pereira, P. (2020). Towards the 'just city' Exploring the attitudes of European city mayors. *Urban Research & Practice*, **PP 215-238**.
<https://doi.org/10.1080/02513625.2021.2060583>.
- Dianati, V. (2021). The Anti-sprawl Policies in Tehran and the Creation of Spatial Injustice, *disP - The Planning Review*, 57(3), pp. 83-99. <https://doi.org/10.1080/02513625.2021.2026675>
- Dikec, M. (2014). Justice and the spatial imagination. *Environment and planning*, 33(10), pp.1785-1805.
- Fainstein, S. (2014). The just city. *International Journal of Urban Sciences*, 18(1), pp.1-18 .
- Gerber, J, D., Debrunner, G. (2022). Planning with power. Implementing urban densification policies in Zurich, Switzerland. *Land Use Policy*, 123 (106400), pp. 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106400>.
- Haugaard, M. (2022). Foucault and Power: A Critique and Retheorization. *Critical Review, A Journal of Politics and Society*, pp1-32. <https://doi.org/10.1080/08913811.2022.2133803>.
- Hillier, J. (2002). *Shadows of Power: An Allegory of Prudence in Land-Use Planning*. London: Routledge.
- Holgersen, S. (2020). On Spatial Planning and Marxism: Looking Back, Going Forward. *Antipode, A Radical Journal of Geography*, 52(3), pp.800-824. <https://doi.org/10.1111/anti.12614>.
- Israel, J., Frenkel, A. (2020). Justice and inequality in space-A socio-normative analysis. *Geoforum*, 110, pp.1-13. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.12.017>.
- Jones, R., H. Lewis. (2019). *New geographies of language: language, culture and politics in Wales*. Palgrave Macmillan, London.
- Jones, R., Goodwin-Hawkins, B & Woods, M. (2020). From territorial cohesion to regional spatial justice: The Well-being of Future Generations Act in Wales. *International Journal of urban and Regionable Research*. 5, pp.894-612. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12909>.
- Marcuse, P. (2009). Post script: *Beyond the just city to the right to the city, in searching for the just city*. New York: Rowtledge.
- Mashhadi Moghadam, n., Rafieian, m. (2019). If Foucault were an urban planner: An epistemology of power in planning Theories. *Cogent Arts & Humanities*, 6, pp.1-17. <https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1592065>.
- Nunan, F., Devas, N. (2014). Accessing land and services: Exclusion or Entitlement. In *Urban Governance voice and poverty in the Developing world*. *Earth scan*: London, UK: Sterling, 16(4), 164-185.
- Ottes, J. (2021). On Foucault and Brazilian Urbanismo: a genealogy of city planning in Rio de Janeiro and São Paulo. *Planning Perspectives*, 36 (6). <https://doi.org/10.1080/02665433.2021.1899848>.
- Wolf, A. (2020). Planning culture – dynamics of power relationsbetween actors. *European Planning Studies*, 28 (11), pp.2213-2236. <https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1714553>.
- Williams, j.m. (2018). *Spatial Justice as Analytic Framework*. (Unpublished doctoral dissertation). Michigan University. <https://www.researchgate.net/publication/353705245>.
- Yazae, M., York, A. (2023). Nature-based solutions through collective actions for spatial justice in urban green commons .*Environmental Science & Policy*, 145, pp228 -237. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2023.04.016>.

References:

- Afsharnia, A., Zebardast, E & Talachian, M. (2022). Explaining the concept of spatial justice in the implementation of comprehensive urban plans (Case study: Golpayegan city). *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 9(4), pp 981-1008. [In Persian] doi: [10.22059/jurbangeo.2021.320480.1478](https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2021.320480.1478).
- Afsharnia, A., Zebardast, E & Talachian, M. (2019). Investigating and Evaluating Urban Development Plans Based on Spatial Justice Approach (Case Study: Farahzad Reorganization Plan). *Quarterly Journals of Urban and Regional Development Planning*, 4(9), pp 59-92. [In Persian] doi: [10.22054/urdp.2021.54937.1245](https://doi.org/10.22054/urdp.2021.54937.1245).
- Akıncı, Z Bilgen, A., Casellas, A & Jongerden, J. (2020). Development through design: Knowledge, power, and absences in the making of southeastern Turkey. *Geoforum*, 114, pp.181-188. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.06.011>.
- Allmendinger, p., Jones, m. t. (2002). *Planning futures, new direction for planning theory*. London and New York: Rowledge.
- Assche, K, V., Beunen, R., Duineveld, M & Gruezmacher, M. (2017) Power/knowledge and natural resource management: Foucaultian foundations in the analysis of adaptive governance, *Jornal of Environmental policy and planning*. 19(3), pp.308-322. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2017.1338560>.
- Dadash pour, H., Rostami, F & Alizade, B. (2015). *Explaining the concept of spatial justice and its realization in urban planning*. Tehran: Research Plan of the Vice President of Science and Technology, Support Fund for Researchers and Technologists of the country. [In Persian] .
- Delabac, D., Zwicky, R., Carpenter, J & Pereira, P. (2020). Towards the 'just city' Exploring the attitudes of European city mayors. *Urban Research & Practice*, PP 215-238. <https://doi.org/10.1080/02513625.2021.2060583>.
- Dianati, V. (2021). The Anti-sprawl Policies in Tehran and the Creation of Spatial Injustice, *disP - The Planning Review*, 57(3), pp. 83-99. <https://doi.org/10.1080/02513625.2021.2026675>
- Dikec, M. (2014). Justice and the spatial imagination. *Environment and planning*, 33(10), pp.1785-1805.
- Fainstein, S. (2014). The just city. *International Journal of Urban Sciences*, 18(1), pp.1-18 .
- Gerber, J, D., Debrunner, G. (2022). Planning with power. Implementing urban densification policies in Zurich, Switzerland. *Land Use Policy*, 123 (106400), pp. 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106400>.
- Haugaard, M. (2022). Foucault and Power: A Critique and Retheorization. *Critical Review, A Journal of Politics and Society*, pp1-32. <https://doi.org/10.1080/08913811.2022.2133803>.
- Hillier, J. (2002). *Shadows of Power: an Allegory of Prudence in Land-Use Planning*. London: Routledge.
- Holgersen, S. (2020). On Spatial Planning and Marxism: Looking Back, Going Forward. *Antipode, A Radical Journal of Geography*, 52(3), pp.800-824. <https://doi.org/10.1111/anti.12614>.
- Israel, J., Frenkel, A. (2020). Justice and inequality in space-A socio-normative analysis. *Geoforum*, 110, pp.1-13. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.12.017>.
- Jones, R., H. Lewis. (2019). *New geographies of language: language, culture and politics in Wales*. Palgrave Macmillan, London.
- Jones, R., Goodwin-Hawkins, B & Woods, M. (2020). From territorial cohesion to regional spatial justice: The Well-being of Future Generations Act in Wales. *International Journal of urban and Regionable Research*. 5, pp.894-612. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12909>.
- Kananpour, A., Masoumi, M & Nazmfar, H. (2021). Investigation of Spatial Justice in the allocation of Urban Land Uses (Case Study: the five municipality regions of Ardabil City). *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 9(3), pp 637-662. [In Persian] doi: [10.22059/jurbangeo.2021.315186.1420](https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2021.315186.1420)
- Marcuse, P. (2009). Post script: *Beyond the just city to the right to the city, in searching for the just city*. New York: Rowledge.
- Mashhadi Moghadam, n., Rafieian, m. (2019). If Foucault were an urban planner: An epistemology of power in planning Theories. *Cogent Arts & Humanities*, 6, pp.1-17. <https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1592065>.
- Mosleh, A. (2020). *Truth and power*. Tehran: ney. [In Persian]
- Nunan, F., Devas, N. (2014). Accessing land and services: Exclusion or Entitlement. In *Urban Governance voice and poverty in the Developing world*. *Earth scan*: London, UK: Sterling, 16(4), 164-185.
- Ottes, J. (2021). On Foucault and Brazilian Urbanismo: a genealogy of city planning in Rio de Janeiro and São Paulo. *Planning Perspectives*, 36 (6). <https://doi.org/10.1080/02665433.2021.1899848>.
- Razavizade, S. A., Abdolkarimi, B & Moradkhani, A. (2020). Truth and will to power as art. *Occidental Studies*, 10(2), pp 97-122. [In Persian] doi: [10.30465/os.2020.5207](https://doi.org/10.30465/os.2020.5207).
- Safari, K., Abdolizadeh Taraf, A & Jafari, M. (2023). Evaluation of Spatial Justice in Documents of Urban Development and Its Distribution Impacts (A Case Study: Urmia City). *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 16(44), pp 143-162. [In Persian] doi: [10.22034/aud.2023.337238.2649](https://doi.org/10.22034/aud.2023.337238.2649).
- Setavand M. H., Hajizadeh, F & Yaghfoori, H. (2019). Spatial analysis of Shiraz urban areas in terms of social justice with an emphasis on public services. *jgs*. 19(52), pp 171-192. [In Persian]. doi: [10.29252/jgs.19.52.171](https://doi.org/10.29252/jgs.19.52.171).

- Tajzade, m. (2020). Understanding the concept of power according to Michel Foucault and Max Weber. *Research in humanities and social studie*.20(2), pp176-189. [In Persian] . <https://elmnet.ir/doc/410062827-12822>
- Wolf, A. (2020). Planning culture – dynamics of power relationsbetween actors. *European Planning Studies*, 28 (11), pp.2213-2236. <https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1714553>.
- Williams, j.m. (2018). *Spatial Justice as Analytic Framework*. (Unpublished doctoral dissertation). Michigan University. <https://www.researchgate.net/publication/353705245>.
- Yazae, M., York, A. (2023). Nature-based solutions through collective actions for spatial justice in urban green commons .*Environmental Science & Policy*,145, pp228 -237. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2023.04.016>.

نحوه استناد به این مقاله:

ابراهیم پرور، مونا؛ ماجدی، حمید و سعیده زرآبادی، زهرا سادات (۱۴۰۴). رابطه دو سوی دانش و قدرت در خلق فضاهای عدالت‌محور شهری (نمونه موردی: شهر رشت- مقایسه وضع موجود و مطلوب). *مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی*، ۶(۱)، ۶۳-۷۷.

DOI: 10.22124/gscaj.2025.26651.1292

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to *Geographical studies of Coastal Areas Journal*. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی